

Jean-Marie Chauvier

Solsjenitsyn: En politisk analyse

Indledning

Det ville være en lettelse, hvis Solsjenitsyn blot var en forfatter, der var blevet til overs fra det 19. århundrede, en rent anakronistisk ånd, en storrussisk chauvinist uden noget egentlig nyt eller noget særlig troværdigt at bidrage med til vor forståelse af stalinismen, af Sovjetunionens historie og sovjetsamfundet. Det ville i hvert fald befri venstrefløjen i Vesten for en afskrækkende opgave - nemlig at skulle dechifrere et budskab, der i lighed med så mange andre, der nu kommer fra østlandene, ikke svarer til de håb eller illusioner, som venstrefløjen nærer. Men for at få bugt med en febersygdom er det ikke nok at knuse termometeret.

Selv om »feberdiagnosen« er plausibel, er det dog stadig nødvendigt at forklare den, lige som det også er nødvendigt at forklare, hvordan det er lykkedes et forfatterskab, der er påvirket af så reaktionære ideer, at fængsle og bevæge læsere i kraft af sin »autenticitet« og »evnen til at udtrykke det, som er allervanskeligst at udtrykke« i en sådan grad, at de først senere med forbløffelse indser, hvad forfatterens politiske konklusioner indebærer. Man må altså til stadighed forklare dette forfatterskabs fremtrædende placering i de sidste ti-femten års sovjetiske litteratur; det publikum og den anseelse, det nyder blandt den sovjetiske lyriks og prosas mest fremtrædende repræsentanter, hos de intellektuelle og hos sovjetrussiske læsere i det hele taget. Og endelig må man forklare den besynderlige frygt, som hans værker i stigende grad synes at have skabt i officielle kredse i USSR. Hvordan kan det være, at herskerne i en sådan stormagt, som hævder at være den kommunistiske bevægelses ideologiske ledere, kan være bange for en gammeltroendes bøger og taler, for en apostel for en ortodoksi fra den tidlige middelalder?

Der er sandelig noget desorienterende over denne *starets*, denne ærværdige vismand fra legendernes verden, som er vandret ind i det 20. århundredes anden halvdel. Uanset hvor meget de, der har underkastet Solsjenitsyn censur, sætter pris på »den ideologiske

kappestrid«, har de dog ikke evnet at tage kampen op med ham på et eneste punkt; de har tværtimod kun følt sig i stand til at klare ham ved hjælp af en beskidt forfølgelse, der kulminerede i en barbarisk landsforvisning - en indrømmelse uden lige af deres afmagt, men samtidig også et bevis på de beskyldninger for tyranni og »levn af livegenskab«, som forfatteren til stadighed har rettet imod sit lands herskere.

Solsjenitsyn har været en lige så stor og forbløffende overraskelse for venstrefløjen i Vesten, der i forfatteren til *En dag i Ivan Denisovitjs liv* gerne ville se en beroligende kritiker af den stalinisme, der hørte fortiden til, og en ny socialismes budbringer - som det tilsyneladende var utænkeligt ville frembringe *Gulag Øhavet*, en bog, der ikke desto mindre allerede var under forberedelse.

Mange af hans borgerlige beundrere, der i første omgang lod sig blænde af denne uventede gave, er også blevet overrasket: skønt de fandt stort behag ved anklagen han rettede imod det sovjetiske system, gjorde de religiøse, russofile og endog antikapitalistiske toner det vanskeligere at udnytte denne »menneskehedens samvittighed«, end man havde håbet.

Alle disse aspekter ved fænomenet Solsjenitsyn - et sammenfald af en litterær begivenhed og en kamp, den kraft, hvormed hans bøger har ophidset sindene, og den tilbedelse, de er blevet genstand for - alle disse aspekter gør det i højeste grad påkrævet med en *politisk analyse*.

Jeg erkender den fare for *reduktionisme*, som en sådan analyse indebærer. Nogle kommentatorer vil i raseri udbryde, at Kunst med stort K ikke lader sig undersøge og tolke på denne måde, »på gisningernes niveau«. Har Solsjenitsyn ikke selv blankt afvist al ideologi, »politikken og de smålige samfundsidealers modeagtige behov«?

Det er ikke desto mindre sandt, at det netop er en særlig form for »gætteværk« og særlige »modeagtige politiske behov«, der har tilskrevet Solsjenitsyn hans status som »menneskehedens samvittighed«, og at både hans *idéer og hans samfundsforestillinger* (som ingenlunde er smålige) har kastet ham midt ind i vor tids vigtigste diskussion, som i alt væsentligt er politisk: diskussionen om stalinismens og den sovjetiske revolutions regnskab, om socialismens fortid, nutid og fremtid.

Solsjenitsyns ånd indgår helt åbenlyst i sammenhænge, der i eminent grad er *ideologiske og politiske*, lige som tilfældet er det med dem, der kritiserer ham, og i lige så høj grad også med hans fromme proselytter, uanset hvor elegant forklædt i æsteticisme det end måtte være.

I

Alexander Isajevitj Solsjenitsyns udgivne værker strækker sig fra 1962, da hans første fortælling udkom, til i dag. (Han begyndte dog allerede at skrive i årene 1936-39). Hans skrifter falder i fire dele, som ikke betegner »stadier«, men derimod forskellige udtryk for en og samme synsvinkel. Første del, hvor forfatteren præsenterede sig, består af »lange noveller«, fremfor alt *En dag i Ivan Denisovitjs liv* og *Matrjonas gård*. I kraft af deres sobre sprog og fortælleteknik er de beslægtede med den folkelige *skaz*, som egentlig er en nedskrift af en mundtlig fortælling.

Skaz'en havde sin blomstringsperiode i 1920'erne, da genren benyttes af virtuoser som Isaac Babel og Boris Pilnjak. Det er uden tvivl derfor, at Lukacs i Solsjenitsyn finder en genoplivning af »den socialistiske realisme« i dens oprindelige form.

Forfatteren til de store romaner med deres talrige personer, realistiske beskrivelser og moralske tendenser er naturligt knyttet til den store realistiske tradition i det 19. århundredes litteratur, som fremfor alt er repræsenteret af Tolstoj. Men hos Solsjenitsyn finder man hverken den langsomme bevægelse, de tunge beskrivelser eller den fatalisme, der kendetegner *Krig og fred*. Den måde, hvorpå Solsjenitsyn håndterer situationer, den (som han selv har beskrevet det¹) »polyfone« opbygning af værkerne, den sproglige rigdom (med landlige udtryk, religiøse arkaismer, sovjetiske neologismer og ord, som forfatteren selv har konstrueret), samt det aktuelle i de etiske spørgsmål, der optager ham, (selv når disse henlægges til en verden i August 1914), viser os en dybt original forfatter, der har føling med virkeligheden af i dag.

De prøvelser, der har sat deres mærke på Solsjenitsyn - krigen, lejren, kræften - har fået ham til at genoptage dødstemaet: stillet over for den truende død sætter forfatteren spørgsmålstejn ved livets mening og ved denne verdens værdi.

Solsjenitsyns vidneudsagn og anklageskrift i *Gulag Øhavet*² har sat ham i stand til at definere sit syn på Sovjetunionens historie, hvorudfra han bl.a. afleder sin politiske filosofi. Sidstnævnte er blevet skitseret for os i den fjerde del af hans produktion - de offentlige udtalelser, hvoraf hans *Åbent brev til de sovjetiske ledere*³ er den vigtigste til dato.

De første rapporter fra Moskva, som i 1962 gav meddelelse om udgivelsen i *Novij Mir* af *En dag i Ivan Denisovitjs liv*, hyldede den som en begivenhed i den politiske journalistik: den første beretning, der blev udgivet i USSR, om en af Stalins koncentrationslej-

re. Pierre Daix beretter, hvorledes han fra Elsa Triolet hørte, at udgivelsen betød meget mere end det: »stor russisk prosa...en ægte klassiker«. Og Claude Roy erklærede, at *En dag i Ivan denisovitjs liv* »er dukket op som et litterært mesterværk en bog, der kan ligestilles med Dostojevskijs *Erindringer fra dødens hus*«. Fra det øjeblik, da kritikken af stalinismen blev forbundet med et stort litterært talent, blev Solsjenitsyn for utallige læsere i Vesten, som forsøgte at fatte, hvad der var sket i Rusland, den forfatter de accepterede som deres vejleder. Venstrefløjen var særligt opsat på at tage ham til sig, på at genfinde sig selv i denne »sovjetiske« forfatter, som syntes at have opbakning fra landets ledere. En kritiker »indefra«, som også udtrykkelig var en moderne forfatter - kunne det håb, der rummedes i dette fænomen, ikke opveje det chok, man havde lidt ved afsløringen af lejrenes verden? Det, at Ivan Denisovitjs mentale horisont savnede ethvert håb for fremtiden, at der ikke var nogen henvisning til den socialistiske ideologi, til det »barn«, som det siges man ikke bør »kaste ud med badevandet«, gav ganske vist grund til en vis forvirring. Men det blev antaget, at Solsjenitsyn ikke lukkede nogen dør. Da *Matrjonas gård* udkom, var disse læsere ikke alt for villige til at se deri en dystre skildring af det landlige liv i Sovjetunionen, eller af en religiøs opfattelse af Ruslands kontinuitet, som gik på tværs af den socialistiske referenceramme: skønheden i Solsjenitsyns kunst, det geniale i hans sprog, var tilstrækkelig til, at de bevarede troen på hans storhed. I *Kræftafdelingen* og selv i *I den første kreds* bestræbte folk sig på at finde det trøstende i et socialistisk løfte i fuld overensstemmelse med den anti-stalinistiske kritik, der blev fremført af den liberale eller Khrustjovske kommunisme, eller som endog kunne forenes med den afstandtagen fra »den bureaukratiske degenerering«, som siden Trotskij er blevet fremført af forskellige »venstrefløjsmodstandere« af Stalinismen. Georg Lukacs adskilte sig ikke væsentligt fra denne måde at betragte Solsjenitsyn på, i ham så han en »plebejisk kritiker« af Stalinismen og samtidig fandt han et slægtskab med den socialistisk-realistiske tradition fra tyverne - et første skridt i retning af en kritik af Stalinismen, og som sådan nødvendigvis begrænset, men samtidig viste det vejen for fremtidens fremskridt.⁴

Men det blev umuligt at opretholde dette forsøg på at »absorbere« Solsjenitsyn, efterhånden som hans idéer blev klart fremlagt i *I den første kreds* og senere i hans *Nobelprisforelæsning* fra 1972 (som ikke blev holdt). Pierre Daix udtalte således: »Solsjenitsyn er ikke et ekko af vore drømme«; for ham var revolutionen en tabt sag. »Systemet rummer ingen mulighed for ændring af sig selv. Denne

ændring vil komme udefra.«⁵ Men Daix troede stadig på, at Solsjenitsyns holdning kunne forenes med marxismen, med håbet om »en socialisme i det 21. århundrede.« *Gulag Øhavet* og *Åbent brev til de sovjetiske ledere* kom til at udelukke dette sidste kompromis: Solsjenitsyn er i bund og grund fjendtligt indstillet over for marxismen, og for ham er socialismen hverken et problem eller et håb. Man kunne måske tro, at dette brud i Solsjenitsyns tænkning har fundet sted gradvis, og at det måske er blevet fremskyndet af den desillusionering og de mangfoldige chikanerier, som han måtte lide efter afstaliniseringens euforiske mellemspill. Men en genlæsning af Solsjenitsyn i lyset af hans seneste skrifter antyder, at der har været tale om en fundamental kontinuitet. Allerede *En dag i Ivan Denisovitjs liv* rummer de idéer, der kom til fuld udfoldelse i *Gulag Øhavet*. Sidstnævnte blev påbegyndt i slutningen af halvtredserne, og forfatteren delte ikke de politiske forhåbninger, der var fremherskende på det tidspunkt. For ham at se var »re-staliniseringen« kun en bekræftelse af, at det, der kaldes stalinismen, aldrig er ophørt med at eksistere - at den er iboende i selve systemets grundlag.

Fra de første fortællinger over de store romaner til *Gulag Øhavet* og *Åbent brev til de sovjetiske ledere* er der udviklet en slags teori om moralske værdier, en axiologi, hvori er ordnet det, der ved hjælp af en række udledninger kan kaldes »Solsjenitsyns tænkning«. Det er en tænkning, som er radikalt fremmed for kommunismen. *En dag i Ivan Denisovitjs liv* afslørede, hvad de fleste kommunister indtil da havde nægtet at indrømme - eksistensen af koncentrationslejre i socialismens land. Daix, som har gennemlevet Mauthausen, tøver ikke med at sammenligne disse lejre med de nazistiske. Men det dokumentariske aspekt af beretningen er ikke desto mindre sekundært. Sjalanov og Ginzburg har givet meget mere detaljerede beskrivelser af de forvistes verden.⁶ *En dag i Ivan Denisovitjs liv* er en almindelig dag, da der ikke sker noget særligt, det er en »næsten lykkelig« dag, der ligner de andre »tre tusind seks hundrede og treoghalvtreds dage« i hans straffetid. »de tre dage mere havde skudårene givet«. ⁷ I modsætning til beretninger, hvor hovedvægten lægges på grusomheder og tortur, sammenfattes koncentrationslejrlevets rædsel her i den nøgne afsløring af den fuldstændig ordinære, rutinemæssige, *politiske* opgave med dehumanisering, hvor lejren tjener som et middel til at opløse den menneskelige personlighed. *En dag i Ivan Denisovitjs liv* er i virkeligheden kun en allegori, hvor lejren tjener som et mikrokosmos for det stalinistiske samfund, et koncentrat af systemets, »det socialistiske samfunds« væsen, som her tager form af en byggeplads,

hvor slaverne sættes til at arbejde: en »nøgen ødemark, kun driver af sne. Før man kan begynde på noget derude, må man grave huller, ramme pæle ned og trække pigtråd om sig selv, for at man ikke skal flygte. Først da kan man begynde at bygge.«⁸ Netop fordi det er et koncentrat af systemets væsen, kan det ikke være en »kræft«, der ad kirurgisk vej kan fjernes af systemet selv - med andre ord, en ondartet misdannelse, som et i øvrigt sundt legeme kunne skaffe sig af med. Der er ingen frelse inden for dette system. Kaptajn Bujnovskij, som råber til vagterne: »I er ikke sande sovjetmennesker! I er ikke kommunister, »belønnes med ti dage i cellen, en frygtelig straf.⁹ Læserne har indset, hvor utåleligt det må være for vagterne at blive konfronteret med de værdier, de angiveligt selv repræsenterer. Men Bujnovskijs råb afslører også det nyttesløse i denne slags nostalgi efter »den sande kommunisme.« Frelsen kan ikke findes i den idé, der til stadighed giver mulighed for, at et bånd af medskyld forbinder ofrene med deres bødler. Den ligger i det dybt menneskelige, som kun forbinder fangerne, uanset hvem de måtte være. Den ligger fremfor alt og mere præcist i kærligheden til arbejdet, til at skabe og udholde, og i det russiske folks stoicisme, der er legemliggjort i *muzjikken* Sjuhov. Han alene klarer sig ved at nægte at gå på kompromis; ved at undlade at deltage i noget nytteløst oprør lykkes det ham at bevare sin menneskelighed på bunden af en brønd, hvor intet lys længere trænger ned - i en verden hvor man opgiver alt håb undtagen det, der kommer »indefra«...

Idet Solsjenitsyn vender tilbage fra sit eksil, trækker han os med ind i Ruslands inderste, hvor skovene brøler i vinden, til landsbyer, hvis stemningsfuldt sonore navne fortæller os, at vi er »i hjertet af Rusland«. Her finder han og fortæller os om Matrjona (hjemlandet), landsbyens ydmyge matrone og »retfærdige person«, der repræsenterer den ældgamle bondevisdom, der overlever alle omvæltninger og tålmodigt modstår kollektivlandbrugets bureaukratiske tåbeligheder. Sjældent bringer en »fordybelse i Rusland« et sådant ekstatisk behag med sig som i denne historie med dens autentiske stemning, der i den russiske tekst understreges yderligere af sproget, der er baseret på bøndernes sprog, sanseligt og fuld af lyde, der virkningsfuldt fremmaner ordenes betydning - et sprog, som Solsjenitsyn behersker til fulde, og som må siges at forbløffe den læser, der kun kender russisk fra aviserne.

Det ville være formålsløst at anklage forfatteren for manglende objektivitet, når han beskriver kollektivlandbruget i så dystre farver. Landsbyer som Matrjonas eksisterer virkelig. Enhver der, som

jeg sommetider har gjort det, rejser tværs gennem det centrale Rusland, det landskab, der begynder ved Moskvas porte, kan bevidne dette tilsyneladende uforanderlige landlige sceneri, hvor kun elektricitetens og radioens ankomst efter anden verdenskrig synes at have indført noget nyt og vigtigt siden Tolstojs dage - og det på trods af »det kollektive landbrugs revolution«. Helt ned til midten af halvtredserne havde landbrugsområderne i Rusland stået uden for den tekniske udvikling, der realiseredes i de voksende byer, og de var forblevet i en tilstand af noget nær forarmelse. Man kan kontrastere dette billede med de rigere indtryk af sortjordsområderne i Ukraine, af de succeser, der er opnået af de bomuldsproducerende kollektivbrug i Uzbekistan, eller af de estiske bønders relative velstand som bevis på regimets evne til at opnå fremskridt inden for landbruget. Dette kunne man uden tvivl gøre - men forfatterens hensigt er ikke sociologisk eller statistisk, men derimod æstetisk. Det væsentlige i fortællingen om Matrjona er uden tvivl den herskende ideologis moralske nederlag, idet den ikke har gjort andet end at røre ved virkelighedens overflade uden at trænge ind i folks bevidsthed: medens på den anden side Matrjona, der er en søster til Ivan Denisovitj, med sin ånd endnu engang bærer vidnesbyrd om det samvittighedsfulde arbejdes rensende askese, om den iboende og anonyme retfærdighed, der hviler i folkets dyb. »Vi havde alle sammen levet lige op ad hende uden at forstå, at netop hun var - efter ordsproget: Den retfærdige, uden hvem landsbyen ikke kan bestå. Og heller ikke byen. Og hele vores jord heller ikke.«¹⁰

Kritikere har ikke undladt at bebrejde Solsjenitsyn, at han kun er optaget af »den mørke side« af tilværelsen i Sovjetunionen. Man har fremført det synspunkt, at ligesom med Stalin er der en »positiv« og en »negativ« side, der klart kan adskilles og gøres til genstand for en matematisk vurdering: undertrykkelsen og lejrene i den ene vægtskål, de store tekniske og sociale resultater i den anden og med hvilken afgørende overvægt! Det må forstås, at i den mentale rejse, som har ført Solsjenitsyn til at forkaste revolutionen, har han på ingen måde overset den entusiasme og hengivenhed over for den socialistiske sag, som indgår i det sovjetiske folks liv. Fortællingen *For sagens skyld* behandler netop dette »opbyggende« tema, og heri benytter forfatteren sig endog af den nutidige sovjetiske jargon, der anvendes af teknikere, unge mennesker og embedsmænd.

Her er vi langt fra Matrjona. I en provinsby beslutter forstanderen, lærerne og de studerende ved et teknikum med egne hænder at

opføre den nye bygning og de installationer, de så hårdt har brug for. De hengiver sig til denne opgave uden at modtage den mindste opmuntring (tværtimod) fra de herskende myndigheder - og i et helt år ofrer de deres fritid og ferier i ånden fra de *subbotniki*, de »kommunistiske lørdage«, som Lenin holdt så meget af. Uden at overdrive kan man sige, at dette er et socialistisk epos og, med den gængse jargon, et fint eksempel på »selvorganisering«. Når arbejdet er tilendebragt og den belønning, der så inderligt ønskedes, omsider er inden for rækkevidde, ankommer en kommission af højtstående embedsmænd og beslutter at overdrage den nye bygning til et forskningsinstitut, der beskæftiger sig med »arbejde af vital betydning for staten« - ikke uden at »bemærke«, at de forfaldne gamle bygninger er fuldt ud tilstrækkelige til den tekniske skoles behov. Der føres en kamp imod denne bureaukratiske beslutning, men den viser sig at være håbløs. Sagen er nemlig den, at der er visse udsigter til forfremmelse involveret: for Khabalygin, der vil blive leder af det nye institut, og for Knorosov, den regionale partileder, der finder afgørelsen fremragende, fordi »Vi med et slag rykker op i en hel anden klasse - med byer som Gorkij eller Sverdlovsk.«¹¹ Pointen er fremfor alt, at den almægtige vilkårligheds skæbne ikke kan appelleres.

Og hvad med de mennesker, som er indblandet, de, som havde ofret så meget for at genopbygge deres skole? Hvilken forklaring tilbydes de? »Instituttet er af vital betydning for staten, og det er ikke op til os at diskutere dets hensigtsmæssighed, « siger en partisekretær til dem, der ikke kan acceptere et *fait accompli*. »Holde møder? Gøre dette problem til et hovedpunkt i en diskussion? Nej, det ville være et politisk fejltrin. Vi skal forholde os lige modsat: hvis de studerende eller komsomolkomiteen insisterer på møder, må vi sørge for at få dem fra det.«¹² Der er ingen vej udenom: det eneste, man kan gøre, er at knytte næverne og holde tårerne tilbage.

Ganske vist finder skolens forstander én, der er villig til at lytte til ham - Gratjikov, sekretæren i byens partikomiteé. Der er altid, et eller andet sted, en ærlig embedsmand, en sand kommunist. Denne henvender sig til sin overordnede, Knorosov. Som svar på sin smålige overordnedes åbenhjertige, men uretfærdige erklæring, krydser Gratjikov Rubicon og finder ord til at udtrykke et retskaffent og bidende svar: »Vi er ikke middelalderbaroner med ønske om at pynte os med de mest prangende våbenskjolde. Hvis byen har noget at være stolt over, må det være, at disse unge mennesker byggede og var glade ved det, og vi er forpligtede til at støtte dem! Hvis man tager bygningen fra dem, vil det præge dem for livstid:

de er blevet bedraget én gang, det kan altså ske igen.« Og senere giver han afkald på al beherskelse og udbryder: »Hvorfor skændes vi om en hoben sten?...Kommunismen skal bygges med mennesker, ikke med sten. ...Det er besværligere og mere langvarigt, men selv om vi i morgen havde bygget alt færdigt i sten, ville vi ikke have nogen kommunisme!«

Som svar på dette kan Knorosov kun sige: »Du er ikke moden nok til at bestride hvervet som sekretær for bykomiteen. ...Vi har ikke været opmærksomme nok.«

Det er underordnet: Gratjikov har i det øjeblik valgt sin skæbne - han er »led og ked« af denne form for ordrer.¹³ Snart vil han mene, at enhver form for profitmagere og snyltere »burde øjeblikkelig ekskluderes af partiet« - de skulle ikke irettesættes, men ekskluderes, for deres adfærd indebar »en hel anden og fremmed form for bevidsthed, der var kapitalistisk i sit inderste væsen.«¹⁴

Medens forfatterens sympati er på de frivillige bygges og kommunisten Gratjikovs side, giver han ikke deres forehavende nogen chance for at lykkes. Den ondskab, der ødelagde lejrens beboere, er den samme ondskab, der dømmer entusiasmen til at mislykkes. Kampen for en retfærdig sag støder ubehjælpeligt på den vilkårlige magts og bureaukratiets klippe. I modsætning til de fleste sovjetiske værker, der behandler emner af denne art, er der her ingen appelmulighed, intet glimt af håb inden for systemet. Og spørgsmålet melder sig da: hvad vil der ske med de unge mennesker, der formes af prøvelser som disse?

Når man går fra fortællingerne til de store polyfone romaner, udvider forfatteren blot sit undersøgelsesområde og uddyber mellem fortællingernes modernistiske forfatter og forfatteren til romanerne, der siges at have genoplivet den russiske litteraturs store tradition. *I den første kreds*, der udspilles i et fængsel og forskningsinstitut, hvor forfatteren tilbragte fire år i fangenskab sammen med privilegerede fanger (forskere og videnskabsmænd), ligger således (1955-58) før *En dag i Ivan Denisovitjs liv*, som finder sted i helvedes nederste kreds (1959). *Gulag Øhavet* påbegyndtes i samme periode. *Kræftafdelingen* var først (1963) tænkt som en fortælling, der skulle følges af andre noveller.

Som mesterværker i fordømmelsens litteratur angriber *I den første kreds* og *Kræftafdelingen* det stalinistiske system som helhed i form af to særskilte bestanddele, der med hver deres karakteristiske træk ikke desto mindre afslører identiteten i det, der bliver fordømt, og i anklagerens fremgangsmåde.

I *I den første kreds* inspirerer *sjarasjkaen*, det »abehus« hvor før-

steklassesfangerne arbejder, forfatteren til at fremsætte sin første større anklage i voldsom og sommetider karrikeret form imod det politisystem, der sønderled det stalinistiske Rusland.

I *Kræftafdelingen* er landet lige som forfatteren dukket op af terrorens mareridt og ved at sunde sig. Men dette er kun ensbetydende med, at der søges endnu dybere efter »årsagerne«.

Her tjener tre nøglefigurer, der alle står over for døden, til at illustrere argumentationen. Der er Rusanov, tidligere kommunistisk arbejder, som senere blev regimets embedsmand og privilegerede velynder, en stikker, en »repræsentant for proletariatet«, der til sin store forlegenhed er endt på hospitalstuen. Der er Kostoglov, den overlevende fra lejrene, den ubestikkelige, som er vendt tilbage til livet, til et liv som han ønsker skal være rigt og værdigt. Og der er Sjulubin, den, der oplevede stalinismen »i frihed«, i frygt og afsværgelse, men som finder styrke til at hæve sig over den. Over for døden sættes de værdier, som disse tre mænd har levet efter, på prøve, og uundgåelige valg tårner sig op foran dem.

»Marxisten« Rusanovs værdier synes mest sårbare og også mindst respektable, for de savner ærlighed. De består af støvede dogmer, usikre formodninger og i sidste instans af en totalitær tænkemåde, der nu konfronteres med idéer og kendsgerninger, der unddrager sig den tyranniske rationalitet. Fordømmelsen af »Rusanovismen« er endvidere en fordømmelse af det bureaukratiske snylteri hos den privilegerede gruppe, der står i spidsen for det stalinistiske magtsystem, de skrupelløse opportuniste med de forkrøblede sind, udstyret med allehånde privilegier og fritagelser. Solsjenitsyn lægger ikke skjul på sin dybe foragt for dem, der næres af egalitære idéer, der typisk nok er populistiske og revolutionære - Sjulubin citerer således Lenin - og det udtrykkes skarpt af Kostoglov: »De mener måske, at på vej mod kommunismen skal nogles privilegier over andre have lov til at vokse? At man for at blive lige først må blive ulige, ikke sandt? Det er det, man kalder dialektik, ikke sandt?«¹⁵ Rusanov havde netop forklaret betydningen af lønforskelle under socialismen og understreget forskellen i de bidrag, der ydes til nationalindkomsten af den, der står i spidsen for den offentlige sundhedstjeneste, og den, der vasker gulve på afdelingen.

Rusanov er ikke ulig Drosdov i *Ikke af brød alene*. Dudintsev og Solsjenitsyn har skrevet noget af det mest livfulde i den russiske litteratur om dem, som Konstantin Paustovskij har kaldt »den nye race af kødædere og ejendomsbesiddere, som intet har til fælles med revolutionen.« Men medens frelsen for Dudintsev og Paustovskij skal søges i en socialisme, der er ført tilbage til dens oprindelige revolutionære renhed, bringer Solsjenitsyns skikkelser tanker af

en anden art til at modnes. Kostoglotov ønsker ikke længere at skelne mellem lejrene og regimet, og han giver udtryk for en radikal skepticisme. Sjulubin er talsmand for en slags etisk socialisme: »Men beviser det, at der er noget galt med socialismen? Vi havde en meget hurtig omvæltning og mente, at det var tilstrækkeligt bare at ændre produktionsformen, så ville folk også straks ændre sig. Jo godmorgen, mine blanke støvler! Ikke en tøddel forandrede de sig. Mennesket er en biologisk type. Kun årtusinder kan ændre det!

- Hvad særligt er da ved socialismen?

- De ønsker løsningen på gåden? Der tales om, at den skal være demokratisk, men det er kun et ydre træk og har ikke noget at gøre med socialismens væsen, det henviser kun til dens indledende form, til den måde en stat er opbygget på. Det er i virkeligheden blot en erklæring om, at der ikke vil komme til at rulle hoveder, men antyder ikke med et ord, hvad denne socialisme skal grundes på. Man kan heller ikke opbygge socialismen på en overflod af varer, for folk kan finde på at optræde som bøfler og ødelægge og trampe disse varer ned. Man kan heller ikke have en socialisme, der utrætteligt appellerer til hadet, for socialt liv kan ikke bygges på had. Et menneske, som år ud og år ind har været optændt af had, kan ikke uden videre fra en bestemt dag sige »Stop! Fra i dag er jeg færdig med at hade, fra nu af vil jeg kun elske!«

Sjulubin definerer omsider den socialisme, han ønsker at se: en etisk socialisme, »et samfund, hvor alle relationer, grundidéer og love udspringer af en etisk holdning,« og kun deraf. Etiske overvejelser må være bestemmende for alle overvejelser om, hvordan børn skal opdrages, hvad de skal optrænes i, hvilke formål voksnes arbejde skal tjene og hvad deres fritid skal optages af. Hvad den videnskabelige forskning angår, bør den kun bedrives dér hvor den ikke øver nogen moralsk skade, i første omgang hvor den ikke skader forskerne selv. Det samme burde gælde for udenrigspolitikken. Men hvad er det for en etik? Sjulubin klargør ikke sine ideer yderligere. Men så meget ved vi, at der ikke længere vil være tale om en søgen efter en kimærisk lykke for fremtidige generationer, der ikke er blevet adspurgt. Det vil være en »den gensidige kærligheds« etik. Sjulubin refererer til Vladimir Solovjov, Kropotkin og Michajlovskij. Disse er måske til en vis grad Solsjenitsyns egne »autoriteter«; dette vil jeg vende tilbage til.¹⁶

Solsjenitsyns store projekt er imidlertid på det historiske plan. Han ønsker at genoptage den russiske kontinuitet, at undersøge de begivenheder, hvorigennem Rusland pludselig blev kastet ud i revolutionens virvar.

Et monumentalt værk om krigen 1914-18 skal tjene til at fuldføre dette projekt. Forfatteren betragter det som sit vigtigste værk: tanken derom undfangede han allerede i ynglingeårene, og alle hans andre skrifter har blot været produkter af omstændighederne og af hans livshistorier »særheder«. Denne opfattelse kan virke forbavsende. Men ved læsningen af *August 1914*, første del af dette kæmpemæssige arbejde, vil mere end en læser som jeg selv have følt, at den »første« Solsjenitsyn, der beskæftigede sig med hvad han selv havde oplevet og som bevægede os ved sin autenticitet, var forsvundet.

Halvvejs mellem et vidnesbyrd og en rekonstruktion af begivenheder betegner *Gulag Øhavet* allerede et vist stadium på vejen til genskabelsen af den kollektive erindring. Fiktionens verden opgives her til fordel for den dokumentariske *montage*: selvbiografi, indsamlede vidneaflæggelser, undersøgelser på grundlag af officielle dokumenter og personlige refleksioner - dette er materialet, der indgår i den enorme fresko om koncentrationslejrenes verden, hvis første to dele (af syv planlagte) nærmest blev udgivet ved et tilfælde.¹⁷

Vi står uden tvivl her ved foden af et gigantisk værk i fordømmelsens litteratur. Det er fremfor alt et resultat af en kraftig følelsesmæssig udladning, et længe tilbageholdt skrig. Man kan her erindre sig forfatterens ord i hans *Nobelprisforelæsning*: »Under lejrmarchens pinsler, i fangekolonnerne, når aftenkuldens mørke svagt gennemtrængtes af kæden af lygter følte vi ofte disse ord svulme frem inden i os, som vi så gerne ville råbe ud til den ganske verden, om den ganske verden så blot kunne høre en enkelt af os.«¹⁸

Historikerens fremgangsmåde styres af en etisk lidenskab. En lidenskab efter at yde den tjeneste, der tilkommer martyrerne minde: »Tilegnet alle dem som ikke levede længe nok til at berette om dette. Og må de alle tilgive mig, at jeg ikke har set alt, ikke husket alt, ikke gættet alt.«¹⁹ Det er en slags katarsisk renselses lidenskab. Hvis han retter opmærksomheden mod de mordere, der har gået ustraffet (og som stadig går rundt, hvad enten det drejer sig om bødler, der skaber sig nye karrierer i forskellige departementer, eller det drejer sig om terrorens hovedmænd, der som Molotov lever i behagelig tilbagerukketthed), så gør han det ikke for at kræve hævn i et omfang af de forbrydelser, der er begået, men for at forpligte nationen til at dømme moralsk: til at sige sandheden, til at fordømme forbryderne, men fremfor alt fordømme deres forbrydelser; dette forekommer ham at være nøglen til befrielsen fra ondskaben, den kollektive psykoterapis metode, hvorved det

russiske folk kan genvinde sin moralske balance. »Hvilket budskab vil Rusland kunne give verden, hvis det ikke selv udrydder denne råddenskab. Denne nedstigen i helvede tynges ikke af den vulgære propagandas grove billedsprog: vreden behøver ikke at blive understreget, sorgen tilkendegives uden at blive stillet til skue. I sin hast og iver efter at fordømme har flyvebladsforfatteren ikke forrådt kunstneren, ordenes og følelsernes mester.

Som forfatteren meddeler i undertitlen, rækker hans intention ikke udover »et forsøg på et kunstnerisk studium.« Denne beskedenhed er prisværdig og passende. Lad os da heller ikke her forsøge, sådan som nogle fanatiske apologeter i Vesten har gjort det, at finde Sovjetunionens historie »endelig afsløret« eller den »videnskabelige streghed«, som »myten om Lenin den Gode« siges aldrig at ville kunne stå for. Men skønt hans metode virkelig er litterær, er forfatterens ambition historikerens, og endvidere begrænser han sig ikke til at beskrive kendsgerningerne, men afsiger også suveræne domme om den historie, han optegner. Dette sker ikke uden en vis flertydighed. Forfatterens centrale tese er nemlig, at hvad der kaldes »Stalins« terror var et resultat af selve kvintessensen af det regime, der fødtes i oktober 1917 og som fortsat eksisterer den dag i dag. Hans bevis for, at dette skulle være tilfældet, demonstreres ingenlunde med videnskabelige metoder og argumenter - noget, som jeg skal vende tilbage til. I særdeleshed er de »terroristiske« citater fra Lenin isoleret fra deres sammenhæng ikke tilstrækkelige til at underbygge en kritik af leninismen, som forfatteren da heller ikke er særligt optaget af. Socialdemokratiske og anarkistiske kritikere har udført dette arbejde meget bedre. Selv Roy Medvedev har leveret systematiske oplysninger om og analyser af stalinismen, som *Gulag Øhavet* slet ikke kan måle sig med, selv om Medvedev ikke bryder det herskende »tabu« mod en kritisk nyvurdering af Lenin-perioden. Når det siges, at Solsjenitsyn »etablerer sandheden«, må det være klart, at bagved og hinsides de delvise sandheder, der er samlet i *Gulag Øhavet*, ligger den store »Sandhed«, som forfatteren stræber efter, og den er hverken historisk eller social, men derimod *moralsk*.

Hvis man går ud fra, at det lykkes Solsjenitsyn at fuldføre den opgave, som ifølge ham selv kan tage ham tyve år og som hans liv »højest sandsynligt ikke vil være langt nok til,« begynder *Gulag Øhavet* på det tidspunkt, hvor Solsjenitsyns serie af bøger om 1914-18 skal afsluttes.

Dette værk har form af en romantrilogi. *August 1914* udgør første del af dette triptykon eller, mere præcist, »første node«. Med »node« mener forfatteren en afgørende begivenhed i historiens

udfoldelse - her Ruslands nederlag ved Tannenberg. Beskrivelser af militære operationer blandes her sammen med beskrivelser af det daværende Rusland, et Rusland; der som det senere vil fremgå, lå for døden.

Forfatteren arbejder her på uopdyrket land. Han har ikke selv gennemlevet de situationer, han beskriver, skønt man føler, at han har projiceret sine egne erfaringer fra krigen på dem. Der er få vidner, og regeringsarkiverne er ikke tilgængelige. Forfatteren trækker derfor på den mundtlige tradition og på tidligere generalers memoirer, der er udgivet i udlandet. Den rekonstruktion, der er tale om, er således så meget desto mere bemærkelsesværdig: ikke kun begivenhederne, men atmosfæren, sproget, som er helt arkaisk (en læser betegner det som »kirkerussisk«)¹⁹, gør den til en slags litterært »museum over Rusland«, hvilket ikke har undladt at forbløffe russiske besøgende. Der er intet her, der bringer de alment accepterede forestillinger i USSR i erindring, hvor hele processen med at bringe det gamle Rusland til en afslutning er »arrangeret«, så at den fører frem til resultatet: revolutionen. Det er klart, at det er Solsjenitsyns hensigt at vise, at revolutionen - i modsætning til hvad den sovjetiske historieskrivning hævder - ikke var en uundgåelig begivenhed - et synspunkt, der i sig selv på ingen måde er helligbrøde blandt marxister! Forfatteren har derfor sat sig for at rekonstruere alle de russiske samfunds muligheder umiddelbart før det store vendepunkt. Stormfulde skyer mangler så sandelig ikke: det militære nederlag, de højtstående embedsmænds forsømmelighed inden for hæren og staten, intrigerne i czarens følge, den uværdige rolle, som kirken og de liberale intellektuelle spillede... Men Rusland anno 1914 er også et samfund fuld af dynamik. Omsider befriet fra livegenskabet og dets følgesygdomme oplever landbruget succeser, som ikke vil få deres lige i mange år.²⁰ Industrien er for alvor ved at komme i gang. Byerne ekspanderer: i Moskva er man i færd med at bygge en underjordisk jernbane (men krigen kom til at afbryde dette). Siden århundredeskiftet har det kulturelle liv vist en ikke mindre bemærkelsesværdig grad af vitalitet: er Moskva ikke på vej til at blive et af den internationale kunsts centre, især inden for de plastiske kunster?

I alle henseender er det billede, som forfatteren tegner af Rusland i 1914, det modsatte af det billede af et tilbagestående, fattigt land, et billede, der retfærdiggør revolutionen, som siden er blevet opretholdt i Sovjetunionen. Solsjenitsyns billede er givetvis sandt på mange punkter, men det overser de mørke områder, som i ikke mindre grad fortjener opmærksomhed. *Muzjikkernes* og »natteherbergets« Rusland, landet med mere end hundrede millioner

analfabeter, med proletariatets elendighed, med epidemier og hyppig hungersnød (på trods af den store hvedeproduktion, af hvilken en stor del blev eksporteret), med den økonomiske kolonialisme - intet af *dette* figurerer i Solsjenitsyns landskab. Endvidere er arbejderklassen og de fattige bønder fuldstændig fraværende i *August 1914*, undtagen når de optræder i den russiske soldats kappe, hvis mod og udholdenhed lovprises. Officererne, de velstående bønder, de intellektuelle, ingeniørerne og lærerne: det er hovedpersonerne i historien, sådan som Solsjenitsyn fortæller den. Det er blevet sagt, at Solsjenitsyn, idet han genskabte »alle de muligheder,« som lå åbne for Rusland, ikke har favoriseret nogen frem for andre og endvidere, at hverken hans romans struktur eller udvikling er »forudbestemt«. Mit eget indtryk er meget anderledes. Medens Solsjenitsyn afviser den »retroaktive determinisme« fra oktober 1917, er han modsætningsvis travlt optaget af at antyde, at revolutionen ikke blot var uundgåelig, *men at det havde været ønskeligt, dersom den aldrig havde fundet sted*. Ganske vist kan man ikke forudsige, hvordan historien vil udvikle sig i de følgende afdelinger, men *August 1914* rummer allerede tilstrækkelig mange »forudbestemmelser« og værdidomme (af hvilke ingen burde overraske os) til at vise, at historien er ved at blive omskrevet i overensstemmelse med en »højere« moralsk sandhed. Denne sandhed viser sig i forfatterens sympatier og i de synspunkter, der tydeligvis repræsenterer hans egne, som han lægger bestemte personer i munden.

Således ligger Solsjenitsyns sympati klart hos det nye bourgeois bestående af ingeniører og forretningsmænd, medens de revolutionære intellektuelle kun indgyder ham frygt eller foragt. »Allerede dengang (sidst i halvfemserne) fandtes denne spaltning mellem studenterne, enten i revolutionære eller i ingeniører, enten nedbryde eller opbygge. Det forekom også mig umuligt at opbygge. Jeg måtte en tur til Vesten og forbløffedes over, hvor pænt og ordentlig anarkisterne lever dér, hvor omhyggeligt de arbejder. Den der har haft berøring med et ARBEJDE, den der selv har UDRETTET noget med sine hænder, han ved: der eksisterer ingen kapitalistisk eller socialistisk produktion, kun EN: den der skaber nationens rigdom, det fælles materielle grundlag, uden hvilket ikke noget folk kan eksistere.« Den person, der således krydser klinger med de unge »stridbare«, giver et eksempel på, hvordan han opfatter klassekampen:

»Nuvel, så kommer disse menneskevenner og forklarer arbejderne, at de har fået for lidt, og at ingeniørspirrevippen derovre med brillerne ikke har flyttet en eneste jernsvelle, man ved egentlig ikke, hvad han får sine penge for, det må være BESTIKKELSE! Uudvi-

klede hjerner og naturer har let ved at tro sådan noget, de lader sig ophidse: deres eget arbejde kan de vurdere, men andres har de ikke mulighed for at forstå«. ²¹

Et andet sted stiller en klog gammel mand spørgsmålstegn ved værdien af den kurs, som de unge mennesker følger, der har valgt at søge frelsen i at tjene folket: »Sæt nu, det ikke er det rette offer? Fortæl mig, har folket ikke FORPLIGTELSE? eller har det kun RETTIGHEDER? Sidder det blot og venter på, at vi skal skænke det lykken og siden de evige interesser? Men hvad om det ikke selv er rede?« ²² Revolutionens komme indvarsles i apokalyptiske vendinger. En ingeniør udbryder vredt: »I det sydlige Rusland har jeg opført to hundrede møller, dampdrevne og elektriske; hvis uvejret skal rase vildere, hvor mange af dem vil så fortsat kunne fungere? Hvad skal vi så putte i munden? Her ved dette bord, for eksempel?« ²³

Det synes tilstrækkeligt, at to ekstreme minoriteter vil gøre sammenstødet uundgåeligt:

»Her har vi på den ene side de sorte hundreder! Og her har vi på den anden side de røde hundreder! Og midt imellem ... - han formede hænderne som en skibskøl, - forsøger en halv snes mennesker, der ønsker at bestille noget, at kæmpe sig igennem - men de kan ikke.

Han fjernede hænderne fra hinanden og slog dem sammen: - De blir mast! Knust!« ²⁴ Revolutionens destruktive kraft, klassekampens »løgn«, arrogancen hos de unge, der »strides« uden viden, historiens kontinuitet, som det koster dyrt at forsøge at bryde, de revolutionære intellektuelles uansvarlighed, lidelserne hos det russiske folk, der er så rigt på åndfulde mænd og kvinder; alle disse billeder oprulles af Rusland, af de ængstelige eller hævnerrige forestillinger, som måske optog sindene hos en vis del af det russiske samfund i 1914.

Hvad der langt mindre kan næres tvivl om, er, at disse idéer optager Solsjenitsyns sind i dag.

II

I den mytologi, som er opstået omkring Solsjenitsyn og som gør ham til genstand for ærbødighed, fremtræder han som »sandhedssøgeren«, skaberen, den Gode Mand, som med beslutsomhed står uafhængig af en ideologi, af enhver form for ideologi. Men hvad er mere *ideologisk* end Solsjenitsyns præsentation af Sandheden, af Skabelsen, af det Gode? Medens forfatteren til *En dag i Ivan*

Denisovitjs liv, Kræftafdelingen eller *Gulag Øhavet* sandelig ikke fremsætter nogen doktrin, noget sammenhængende tankesystem, så udvikler han dog i disse værker nogle idéer, som i hans vigtige offentlige erklæringer som *Nobelprisforelæsningsen* og *Åbent brev til de sovjetiske ledere* udtrykker en politisk filosofi med temmelig klare træk.

Alexander Solsjenitsyns tænkning er ordnet omkring nogle få, væsentlige akser. Den første af disse udgøres af forkastelsen af en ideologi og et ideokratisk system, som han identificerer med løgn og vold. En anden akse er bekræftelsen af et universelt værdisystem baseret på det åndeliges primat, en antropologisk historieopfattelse, og en mystisk funderet etik med individuelt ansvar og social handling. En tredje akse rækker tilbage i tiden og omfatter Ruslands nationale og religiøse traditioner. Helheden er udviklet af en sand axiologi, en teori om værdier i spidsen for hvilken står det, der organiserer resten - nøglebegrebet *pravda*, som er både Sandheden og Retfærdighedens etiske ideal, det centrale begreb i den russiske kristendom.

For en overfladisk eller lemfældig læsning fremtræder *Nobelprisforelæsningsen*, som fremhæver kunsten som det sprog, der forener menneskeheden, som en bekendelse til en humanistisk tro, der overkrider alle grænser og ikke skåner noget undertrykkende regime. Men i virkeligheden står det klar, at den eneste ideologi, der bliver angrebet - og som bliver angrebet meget mere systematisk i *Åbent brev til de sovjetiske ledere* - er den sovjetiske ideologi. Og dette gælder alle de ulykker, fejl og tragedier, der fordømmes. Men hvad beløber denne forkastede ideologi sig til? Et totalitært ideokrati, der har gjort marxismen-leninismen til »videnskabernes videnskab«, Ordet uden hvilket der kun er kætteri eller forræderi - en determinisme, der reducerer historien til »økonomiske loves« virke og mennesket til et lille hjul i et »kollektiv«, en klasse, et parti eller i det sovjetrussiske fædreland.

Denne ideologi er falsk, fordi den skjuler de virkelige relationer lige som et »scenearrangement« (den ligger således tæt op ad Marx' »falske bevidsthed«). Der er en uundgåelig forbindelse mellem løgn og vold: »Volden kan kun søge tilflugt i løgnen, løgnen støttes ene og alene af volden. En hvilken som helst person, der én gang har hyldet vold som sin *metode*, må ganske uvægerligt vælge sig løgnen som sit *princip*.«²⁵

Ifølge *Åbent brev til de sovjetiske ledere* er »løgnens nødvendighed ikke længere så indlysende, eftersom »ingen tror på den længere«, og den er nu kun den latterlige maske, der bæres af en virkelighed, som alle har lært at genkende. Men længe inden løgnen blev

dette smagløse »scenearrangement«, var den den tribut, den politiske voluntarisme måtte betale; med andre ord, Revolutionen. For at opbygge et nyt samfund er det uomgængeligt nødvendigt, at man lærer ikke at se den deprimerende virkelighed, at lære at lade hånt om »smålige sandheder« for at hengive sig til den »store sandhed«: førstnævnte hænger sammen med forholdene som de *er*, sidstnævnte udtrykker hvordan de *vil blive* eller (måske i endnu højere grad) hvordan de *burde være*. Denne diskussion er lige så gammel som selve sovjetlitteraturen, og den er brudt ud igen i forbindelse med Solsjenitsyn. I tyverne formulerede Boris Pilnjak denne løgnens logik på en bemærkelsesværdig måde: »Jeg har tænkt meget over viljen til at se, og jeg har sat den i forbindelse med viljen til at ønske. Det bliver da klart, at der også er en anden vilje: viljen til *ikke at se*, når viljen til at ønske kommer i konflikt med viljen til at se. Rusland lever efter viljen til at ønske og ikke at se.«²⁶

De tjenester, som både store og små løgne har ydet sagen, er ikke uvæsentlige. Men i de seneste år har sovjetlitteraturen og livet i det sovjetiske samfund vist løgnens skadelige konsekvenser: ingen skånes længere af bedraget, kløften mellem ord og handling bliver stadig dybere, og en slags spaltet (skizoid) personlighed dannes som et resultat af denne situation.

Men Solsjenitsyn dvæler ikke ved emnet, eller måske kan han ikke i denne ideologi se, hvad den rummer af særlige, forvrængede eller perverterede elementer i forhold til marxismen og leninismen: han undersøger ikke disse tankemønstres historiske baggrund og funktion. Det er tværtimod »marxismen« som sådan han forkaster. For ham at se er det en importeret ideologi, der er fremmed for den russiske ånd, den er »primitiv og overfladisk«, tager fejl på alle punkter og har intet som helst forudsagt, og i sidste instans er den kilden til alle de ulykker, der har hjemsøgt Rusland. »Kast dog denne krakelerede ideologi fra Dem! Overlad den til Deres (kinesiske) rivaler...« Det er denne appel, han retter til de sovjetiske ledere; forfatteren er tilsyneladende overbevist om, at denne appel ikke på forhånd er dømt til forblive uden genklang. Ifølge ham kræves der blot, at hvad der siges bringes i overensstemmelse med hvad der virkelig sker: »Igenem lang tid nu har alting ene og alene været baseret på materiel beregning og udnyttelse af folket og ikke på nogen opblussen af ideologisk begejstring, hvilket De sikkert udmærket er klar over. Ideologien gør ikke andet end at tappe os for al vor styrke og binde os fast.«²⁷ Det er endvidere den samme ideologi, som forfatteren fordømmer som værende til stede i de »verdensrevolutionære« bevægelser, som Sovjetunionen har igangsat, i de ungdomsbevægelser som »henført gentager vore for-

kastede russiske erfaringer fra forrige århundrede«. Disse naive unge mennesker indser ikke, at deres oprør ikke kan resultere i retfærdighed, og de ældre, der ved dette, tager sig i agt for ikke at belære dem derom: »Men af dem, som har levet længere og forstår, de som ville kunne imødegå disse unge - er der ikke mange, som tør stille sig imod dem, de fedter måske endda for dem, for ikke at virke 'konservative'. Et andet russisk fænomen fra forrige århundrede, hvor Dostojevskij kaldte det 'at blive slave af de progressive nykker'.«²⁸

På tilsvarende måde fordømmes enhver form for revolutionær vold i og bag de kendsgerninger, der fordømmes i *Gulag Øhavet*. »Indgående undersøgelser har overbevist mig om, at blodige folke-revolutioner altid viser sig at være katastrofale for det folk, hos hvem de finder sted.«²⁹ Således bekræftes den »advarsel«, der gives i *August 1914*: »Enhver revolution fornyr ikke først og fremmest landet, men lægger det øde og for lang tid. Jo mere blodig, langtrukket, og jo mere landet må betale for den - des nærmere er den betegnelsen STOR.«³⁰ (Her hentyder forfatteren tydeligvis til det i Sovjetunionen kvasi-rituelt anvendte adjektiv om oktoberrevolutionen).

Intet af det, som Solsjenitsyn nu siger om volden, burde forbavse nogen læser af hans *Nobelprisforelæsning* fra 1972. Det billede, han dér tegnede af kampene, som fandt sted i verden, var sandelig yderst veltalende:

»Vor verden er sønderrevet af de samme gamle følelser fra hulemenneskenes tid - begærlighed, misundelse, tøjlesløshed, gensidigt fjendskab - som i forbifarten har påtaget sig nye, respektabelt lydende navne såsom klassekamp, racestrid, massernes eller fagbevægelsens fejde [*klassovoy, rasovoy, massovoy, profsoyuznoy borbui*]. Den oprindelige vægring mod at acceptere kompromisløsninger er blevet omdannet til et teoretisk princip og betragtes som en ortodoks dyd. Den kræver millioner af ofre i endeløse borgerkrige, den banker det fast i vore sjæle, at der ikke eksisterer noget som uforanderlige, universelle begreber om godhed og retfærdighed, at disse hele tiden svinger og er instabile. Derfor den tommelfingerregel: gør altid hvad der bedst kan betale sig for din part. Ikke så snart ser en hvilken som helst professionel gruppe en gunstig lejlighed til at *tage sig en bid*, ofte ganske ufortjent, ofte ganske overflødigt, før den gør det lige på stedet og det ganske uden hensyn til, om så det øvrige samfund falder sammen.«³¹

I Solsjenitsyns øjne har de »djævl«, der kryber henover verden de palæstinensiske terroristers tydelige træk, som på det tidspunkt, da

han skrev *Nobelprisforelæsnngen* (sommeren 1972), var genstand for megen omtale: »og ved hjælp af de senere års kapringer, kidnapninger, eksplosioner og brandstiftelser kundgør de deres beslutsomhed med hensyn til at ryste og tilintetgøre vor civilisation! Og det er slet ikke utænkeligt, at det vil lykkes for dem!«³²
I Vietnam ydede »civilisationen« så sandelig et godt forsvar...

Det værdisystem, hvorfra Solsjenitsyn søger at udlede sit svar på civilisationens krise, antages naturligvis at være uden forbindelse med nogen form for ideologi, og især med nogen form for rationalisme. (Civilisationens krise påvirker endog »hele den vestlige kultur og dens verdenssyn, som har sin oprindelse helt tilbage i renæssancen og fremviste sin ypperligste manifestation i det attende århundredes oplysningstid.«³³) Hjørnestenen i dette system synes at være det begreb om »sandhed«, som er så dybt rodfæstet i den russiske kristne tradition. *Pravda*, et begreb der er uoversætteligt og som ikke kan reduceres til den konkrete sandhed (*istina*), er i denne tradition ikke identisk med objektivitet, med fornuftens korrelat til sig selv, eller med det kantianske begreb om idéernes koordination. Det er ej heller, som hos Kierkegaard, subjektiviteten iboende. Det er derimod »trans-subjektivt« (Berdyjev) i den forstand, at det tilhører menneskets åndelige dimension, som er forskellig fra menneskets bevidsthed i ordets snævre forstand. Dets åbenbaring i enhver åndelig manifestation, i enhver skaberhandling hvorved mennesket hæver sig op over at være slavebundet af tingene, er derfor slet ikke et spørgsmål om rationel erkendelse. Det er fremfor alt »en vurdering« (Berdyjev), en værdidom, og gennem skaberhandlingen bliver den guddommelige tilstedeværelse således kendt.³⁴

Solsjenitsyn tilbyder Ruslands ungdom, der er træt af en utilitaristisk moral (i forskelligartede og modsigelsesfulde former), en »sandhed«, der lader hånt om verdslige omstændigheder og opportuniteter. Han forklarer nogle studerende, at »der er intet relativt ved sandheden, ligesom der ikke er noget relativt ved samvittigheden.... De vil aldrig tage fejl, hvis De i en hvilken som helst social situation handler i overensstemmelse med retfærdigheden (den gamle russiske måde at udtrykke det på er: at leve efter sandheden).«³⁵

Indre orden, moralsk orden - der sikrer det åndeliges primat i menneskelige handlinger - er utvivlsomt en genklang af Tolstoj. Men Solsjenitsyn gør sig til talsmand for en meget mere voluntaristisk og individualistisk historieopfattelse og opfattelse af menneskets historiske ansvar, end man kan finde hos Tolstoj.

Historien er fri for de sociale bestemmelser, der fremføres af marxismen. »Almindeligvis er vor intelligens ikke tilstrækkelig til at fatte, til at forstå og til at forudse historiens gang...«³⁶ »Historien er IRRATIONEL...den har sit eget organiske, for os måske uudgrundelige væv.«³⁷ Men samtidig er man i f.eks. *August 1914* klar over i hvilket omfang menneskenes ansvar, de valg de træffer, de fejl de begår, bestemmer den måde begivenhederne udvikler sig på. Ansvarlighedens, den delte skylds og selvanklagens tema er også til stede i de værker, der omhandler Stalintiden. For Solsjenitsyn er individerne historiens hovedskikkelser - det er ikke masserne, ej heller klasserne, og endnu mindre de tilfældige ting, der sker. Med dette synspunkt adskiller Solsjenitsyn sig både fra den historiske materialisme og fra en fatalistisk idealisme.

Mennesket, historiens skaber, skaber også sig selv i den skabende handling. På bunden af koncentrationslejrens afgrund synes Solsjenitsyn i arbejdet (en værdi, der allerede var blevet sublimeret i den sovjetiske tradition) at have fundet den menneskelige personligheds sidste skanse, det uindtagelige område, hvor en transcendens er mulig eller, for at anvende et andet typisk begreb fra den russiske kristendom, hvor en »forvandling« af livet kan finde sted. Ligesom et sandt kunstværk og ligesom enhver overskridelse af biologiske og sociale begrænsninger som mennesket opnår, peger det skabende arbejde henimod den åndelige »bedrift« (*podvig*) - endnu et velkendt religiøst begreb, der er snævert forbundet med genopstandelsesbegrebet.

Man kunne således definere Solsjenitsyns etik som en mystisk funderet personalisme.

Refleksionerne over socialismen i *Kræftafdelingen*, appellen om solidaritet blandt forfattere i *Nobelprisforelæsnngen* og fremfor alt det moralske genoprøstningsprogram, der fremsættes i *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, viser endvidere, at hans mål er at etablere et grundlag for en slags social handling: han ønsker at se et »moralsk samfunds« komme.

Er Solsjenitsyn ligesom sin skikkelse Sjulubin en talsmand for en »etisk socialisme«? Det forekommer sandsynligt, at dette er et udtryk som forfatteren ikke for egen regning har valgt at benytte. Han har ganske vist aldrig udtrykt modstand mod den kollektive overtagelse af fabrikkerne i 1917-18. Hans værker rummer tilstrækkelig bitre passager om kapitalismen eller »forbrugersamfundet« til, at vi ikke kan mistænke ham for at nære sympati for »bourgeoisiet«. Men på den anden side appellerer han til de sovjetiske ledere om »at opgive de tvungne kollektivbrug og kun at lade de frivillige blive tilbage« og opgive »det ideologiske landbrug«.³⁸

Men i realiteten optager spørgsmålene om samfundets organisering kun en meget beskeden plads hos Solsjenitsyn: socialismen er ikke hans problem. Det, der optager ham, er derimod det moralske grundlag for de valg, der skal træffes om nationens udvikling. Overfor den miskrediterede marxistiske ideologi stiller han »den ældgamle ortodoksis« moralske grundsætninger. Han nærer ingen tro på demokratiets dyder i et land (såsom Rusland i 1917 og, underforstået, Rusland i dag), der ikke er blevet forberedt på det. Et autoritært regime ville passe perfekt til Rusland. »Det er ikke selve det autoritære ved det, der ikke er til at bære, men de ideologiske løgne, vi hver dag bliver prasket på. Det er ikke så meget det autoritære, som det arbitrære og det ulovlige...« Rusland har i tusinde år levet under et autoritært styre, »og alligevel viste folket i begyndelsen af det tyvende århundrede, at dets fysiske og åndelige helbred endnu var intakt«. Dette styre hvilede blandt andet på »landsrådene i det russiske Moskva-rige, Novgorod, de første kosakker, landsbykommunerne«. Forfatteren erindrer sig også »sovjetternes virkelige magt«, som eksisterede indtil den 6. juli 1918, og som han foreslår genindført. Han kræver »et frit kunstliv, en fri litteratur, ret til offentliggørelse ikke kun af politiske bøger - Gud fri os!«³⁹

Socialisme? Det ville være sikrere at sige, at det politiske system, som Solsjenitsyn hylder, rummer elementer fra de russiske traditioner med både patriarkalsk styre og kommuneorganisering og fra en legalisme af nyere dato. Folkelige og afpolitiserede sovjetter, frihed under opsyn, religionernes og de filosofiske diskussioners uhindrede udvikling: dette er i hvert fald det »mindsteprogram«, som Solsjenitsyn appellerer til de sovjetiske ledere om at gennemføre.

Solsjenitsyns fastholden ved den ortodokse kirke har en særlig (kritisk) betydning. Kirkens slavebinding til staten, dens administration af et statsråd for religiøse anliggender (»en kirke, der diktatorisk styres af ateister«⁴⁰) finder han utålelig. Ønsket om en adskillelse af kirke og stat gælder for Solsjenitsyn ikke blot for vore dage, hvor staten identificeres med et ateistisk styre. Det er en del af den gamle ortodokse opfattelse ifølge hvilken kirken med sin messianske opgave (Det tredje Rom) skulle lede staten, medens den forblev uafhængig af den. I sit brev til de sovjetiske ledere udtrykker Solsjenitsyn det klart. Han påberåber sig »det syv århundrede gamle ortodoksi fra Sergeij Radonetsjkij og Nil Sorskij's dage, inden den blev maltrakteret af patriarken Nikon og bureaukratiseret af Peter den Store.«⁴¹ Ganske vist viste kirkens krav om

uafhængighed og om den åndelige magts primat sig ude af stand til at modstå det enevældige monarkis styrkelse. Den nødvendige underkastelse af kirken under staten begyndte i 1650'erne med patriarken Nikons hjælp med en reform af liturgien (i form af ensartede ritualer for de russiske og ukrainske kirker og en korrektion af de hellige skrifter i overensstemmelse med de græske tekster). Denne reform gav anledning til et skisma (*raskol*) blandt de gammeltroende. Den dag i dag har den gamle tro været i stand til at finde underjordiske muligheder for at overleve og øve indflydelse. Nogle religiøse filosoffer i sidste halvdel af forrige århundrede og i dette århundrede, derunder Nikolaj Berdyaev, har søgt at genoplive den.⁴² Dette synes at være den åndelige linie, som Solsjenitsyn nedstammer fra: en primitiv, spirituel, asketisk kristendom, som til stadighed bærer præg af hedenske følelser, som man kan se det i dyrkelsen af jorden og skoven (i *Matrjonas gård, August 1914*, »Livets rødder« i *Kræftafdelingen*, o.s.v.)⁴³

Intet yder denne holdning bedre retfærdighed end den ortodokse kirkes nuværende situation. Opløsningen af det gamle bondelivs strukturer i trediverne, byernes vækst, den ateistiske propaganda og hele arsenalet af undertrykkende foranstaltninger (lukning af kirker, forvisning af troende, o.s.v.), der blev iværksat under Stalin, berøvede ortodoksien dens massegrundlag og dens mulighed for at øve indflydelse på de kommende generationer. Regimets antireligiøse politik gennemgik en forandring under krigen, da kirken blev en af de vigtigste støttepiller i den nationale modstandsånd. Betydningfuldt nok var det i Khrustjovperioden fra 1958 til 1964, at den antireligiøse kampagne blev genoptaget med endnu større styrke end før: omkring 12.000 kirker blev lukket, og ikke uden vold og plyndring. Solsjenitsyn fordømmer »den tilbagestående og afsindige ateisme«.⁴⁴ Det var i denne periode, at den embedsmand, der stod i spidsen for partiets centralkomité's ideologiske afdeling, Iljichev erklærede, at udryddelsen af religiøse følelser var en af »forudsætningerne« for at opnå kommunismen - sidstnævnte lå naturligvis lige om hjørnet. (På dette punkt blev han offentligt imødegået af Palmiro Togliatti og Roger Garaudy). Det er muligt, at den russiske kristendom i denne prøvelsens tid vandt i styrke og selvfornægtelse, hvilket ville forklare den indflydelse, den har vundet over en begrænset del af den unge generation. Men den officielle kirke er en forstenet institution med sin uforanderlige liturgi, med sin modstand mod alle de tankestrømninger, der har genoplivet kristendommen i Vesten, og imod den polske kirke, der er optaget af at bevare de begrænsede muligheder for at overleve, som staten har tilstedt den i bytte for god og loyal tjeneste.

Med de afvigende, sekteriske, men i forbløffende grad levende trossamfund som f.eks. baptisterne (Aljosja i *En dag i Ivan Deni-sovitjs liv*) som forbillede, ønsker neo-ortodokse som Solsjenitsyn at frelse deres kirke fra dens sløvhedstilstand og gengive den en følelse af militant evangelisme, selvom prisen er endnu et martyrium. Denne ambition er snævert forbundet med ønsket om at genoplive de nationale traditioner. Solsjenitsyn erindrer sig »den strålende kristent-etiske atmosfære i hvilken vore skikke, vor livsform, vort verdenssyn og vor folkekultur, ja selv den russiske betegnelse for de russiske bønder - *krestyane* - gennem mere end tusinde år blev etableret.«⁴⁵

Solsjenitsyns patriotisme er på forskellige måder blevet betegnet som »russofili«, »slavofili«, »isolationisme« og endog »storrussisk chauvinisme«.⁴⁶ Forvirringen i de anvendte begreber afspejler en forvirring i tænkningen: hverken Solsjenitsyns ideer eller den slavofile tradition synes at være blevet rigtigt forstået.

I vore dages Rusland er der intet oppositionelt i stormagtsideologien, og den behøver ikke at blive smuglet ind. Tværtimod kommer den til udtryk både i de officielle kredses politik og i deres sprog. Dette var særlig tydeligt på tidspunktet for invasionen i Tjecoslovakiet og for sammenstødene med kinesiske styrker ved Ussurij-floden. I flere år har en del litteratur nu blomstret med fuld officiel anerkendelse, som udånder duften af den russiske jord, besynger det russiske landskabs og den russiske arkitekturs skønhed, og som med følelsesfuldhed genkalder fortidens storhed og krige, kosakhøvdingen Jermaks erobring af Sibirien, og så videre... Denne tendens er ikke ny: vi kan datere dens genopblussen med nøjagtighed - sammen med genindførelsen af officersepauletterne og afskaffelsen af *Internationale* som nationalhymne - til det tidspunkt først i fyrerne, da Stalin kaldte til samling omkring den storrussiske nationaltradition. Det nye ligger i den intensitet og aggressivitet, hvormed chauvinismen kaster sig ind i den angiveligt ingernationalistiske officielle ideologis betragtelige revner. Digteren Jevgenij Jevtusjenko hentydede til dette ved den femte forfatterkongres i 1971, da han nævnte de historisk-litterære »rekonstruktioner«, som i de senere år er blevet populære inden for den sovjetiske filmkunst. Han bemærkede, at i disse film idealiseres »godtfolksrederne«: »kameraet glider så blidt over kurverne i et gammelt egemøbel, der stammer fra en antikvitetsforretning, og over familiejuvelerne. Der er ingen undertrykkere, ingen undertrykte, men storslåede jordbesiddere, et idealiseret billede af Rusland med bondepiger kronet med vilde blomster, som er taget lige ud af det præ-revolutionære tidsskrift *Niva*.«

Den storrussiske chauvinisme synes at have fundet meget aktive og dygtige tilhængere i Komsomols ledelse, i dets forlag («Moldaja Gvardija»), i avisen *Sovietskaja Rossija* (partiets dagblad i den russiske republik) og i det illustrerede ugeblad *Ogonjok*. Rodina-klubben, der officielt er viet til restaureringen af historiske mindesmærker (hvilket hovedsagelig vil sige kirker) er blevet samlingspunktet for denne bevægelse, som naturligt nok hælder mod fremmedhad og antisemitisme. Ved siden af disse officielle *Russity* eller *pochvenniki* («jordens mænd») er der aktive afvigergrupper, der nyder en større eller mindre grad af tolerance, som for eksempel den gruppe, der er blevet dannet omkring *samizdat*-tidsskriftet *Veche*, redigeret af Osipov. Til forskel fra Solsjenitsyn erklærer disse grupper deres loyale holdning over for de herskende myndigheder, lige som de integrerer den »russiske revolution« anno 1917 i Ruslands nationale stortheds fædrearv. Det er derfor ikke tilfældigt, at netop tidsskriftet *Veche* beskyldte forfatteren til *August 1914* for at være »germanofil« og for at »bagvaske Rusland«. ⁴⁷ En af de hovedtanker, der udvikles af Solsjenitsyn i *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, er netop, at »ideologiske« stormagtsmål burde opgives, hvad enten det drejer sig om forholdet til Kina eller til Middelhavsområdet. Intet giver os grund til at antage, at Solsjenitsyns patriotisme rummer nogen tilbøjeligheder i retning af chauvinisme eller national eksklusivitet.

»Slavofilismen« selv må forstås med henblik på dens forskellige afskygninger. For det første indebar idealiseringen af fortiden og troen på Ruslands »åndelige mission« blandt det 19. århundredes slavofile tænkere, f.eks. Khomjakov, ikke nødvendigvis den imperialistiske udnyttelse af disse holdninger, som czarerne iværksatte. Tanken om overherredømmet, om at være et »udvalgt folk«, findes i hvert fald ikke i Solsjenitsyns værker. Tværtimod afslører han sig i *Nobelprisforelæsnngen* som værende på sin egen måde inderligt universalistisk orienteret. Solsjenitsyns russofili er følgelig ikke uden en vis originalitet. Den hænger sammen med både hans opfattelse af historien som »organisk«, af nationernes rolle og med en utopisk vision af Ruslands »restauration«. Solsjenitsyn tror på Ruslands kontinuitet. Denne udgør en del af historiens »organiske væv«, som fornuften ikke kan fatte. I modsætning til den marxistiske opfattelse, som ser historien som et resultat af de sociale modsætningers dialektik, hvor klassekampen er »ledetråden« tenderer historien for Solsjenitsyn snarere imod en langsom, harmonisk, »organisk« udvikling. Dette er i hvert fald den tendentielle »sandhed«, som en nation kan etablere for sig selv: en tilfældig tragedie som Oktoberrevolutionen kan lede nationen bort fra denne vej,

men der er kun tale om en afvigelse og før eller senere vil kontinuiteten blive genoprettet.

Solsjenitsyn benytter sig af det klassiske symbol med træet: »Historien vokser som et levende træ. Fornuften er for den som en økse, med fornuften får I den ikke til at gro. Eller om I vil, er historien som en flod med egne regler for strømninger, krumninger, hvirvler. Men det sker, at der kommer kloge hoveder og hævder, at den er en stinkende dam, og at den må ledes over i et andet, et bedre leje, man skal bare vælge det rigtige sted, og grave en kanal. Men en flod, en strøm kan ikke afbrydes, afbryder man den blot på en enkelt tomme, er det ikke længere en strøm. Men man siger til os, at vi skal afbryde den på tusind alen. Kontinuiteten mellem generationer, institutioner, traditioner, sædvaner, er netop en sådan kontinuerlig strøm.«⁴⁸

For Solsjenitsyn rummer den nationale idé ingen form for overlegenhed eller selvtilstrækkelighed. Den indebærer blot en tilbedelse af *forskelle*. »Menneskehedens voksende enhed« fremtræder som en enhed i mangfoldigheden, en stræben efter en symfoni af forskelle. »I de senere år er det kommet på mode at tale om en udjævning nationerne imellem, om folkenes forsvinden i den nuværende civilisations smeltedigel. Jeg er ikke enig med denne opfattelse, men denne debat er en sag for sig, og her vil det blot være på sin plads at sige: Om nationerne skulle forsvinde, ville det gøre os mindst lige så fattige, som hvis alle mennesker kom til at ligne hinanden, med samme personlighed, samme udseende. Nationerne er menneskenes rigdom, deres kollektive personligheder. Selv de allermindste bærer deres særlige farver og rummer i sig selv en særlig facet af Guds hensigt.«⁴⁹ Nationerne må samtidig søge et fælles sprog, må søge at udveksle erfaringer og kæmpe imod gensidig ligegyldighed: »Sagen er den, at der ikke længere findes *indre anliggender* på vor sammentrængte klode! Og menneskenes eneste mulighed for frelse ligger i, at alle og enhver gør alting til noget, der angår dem, at folkene i Øst ikke er fuldstændig ligeglade med, hvad man mener i Vest, at folkene i Vest interesserer sig for, hvad der sker i Øst.«⁵⁰ Den internationale solidaritet, som Solsjenitsyn her efterlyser, er rigtignok meget begrænset i omfang: det er den solidaritet, han mener det internationale forfattersamfund burde vise det czechoslovakiske folk og de undertrykte kolleger i østlandene.

Ikke desto mindre er Solsjenitsyns isolationisme uforenelig med den »isolationisme«, han er blevet anklaget for. Diskussionen mellem en Sakharov, der går ind for en tilnærmelse mellem Øst og Vest, en Roy Medvedev, der snarere hælder til et samarbejde mel-

lem de specifikt progressive kræfter i Øst og Vest, og Solsjenitsyns russofili, denne diskussion er ikke kun en gentagelse af den gamle diskussion blandt russiske intellektuelle i forrige århundrede, hvor de »slavofile« stod over for de »vesterlandske«. Selv på det tidspunkt var diskussionen slet ikke så klart afstukket. En »slavofil« holdning kunne således, som hos f.eks. Alexander Herzen, være en del af et progressivt samfundssyn. »Vesterlændingene« stod splittet i liberalister og marxister. Den socialistiske idé fik styrke fra begge retninger. I dag er diskussionen atter genopstået, men i meget forskelligartede omgivelser - i en verden, der er forenet af kapitalismen, i et Rusland, der er fundamentalt ændret og er knyttet sammen med verden udenfor (kapitalismen, de socialistiske lande, de revolutionære bevægelser) gennem et indviklet net af forbindelser.

Stalinismen lagde ikke desto mindre grunden for russofilismens tilbagevenden. Solsjenitsyn tager givetvis fejl, når han raser imod det avantgarde-synspunkt og den foragt for traditionen, som han mener at kunne finde i den officielle ideologi - »det progressive verdenssyn«, som han hånligt kalder det. Avantgarde-holdningen, futurismen, progressivismen med den verdensomspændende mission hører alle til revolutionens og tyvernes mentale verden. Stalinismen forevige blot en farveløs karikatur af alt dette: i sig selv gennemtvang den et kulturelt autarki, som Solsjenitsyns politiske uvidenhed bærer vidne om. Det, der så slående bevises af de nye russofile eller *Russity*, er, at denne autarkiske ideologi, der mere og mere trækker sig tilbage til chauvinistiske værdier, ikke har haft held til at udfylde det tomrum, der opstod, da den internationalistiske marxisme svandt hen. Det er sandt, at stalinismen i sidste instans ikke så meget var en »tilbagevenden til Rusland« som en *retræte til Rusland* med alt hvad dette indebærer af forvrængninger i form af en politik, der i høj grad var vestligt eller europæisk orienteret eller, hvis man skal finde en russisk analogi, svarende til Peter den Stores. I bemærkelsesværdig modsætning til en særlig type vestlig antistalinisme, der er tilbøjelig til at fordømme »den orientalske despotisme«, lægger Solsjenitsyn skylden hos den »blinde efterligning« af den vestlige civilisation. Og - hvad der er højdepunktet i dette tilsyneladende paradoks - hans kritik mangler ikke de økologiske overtoner, som synes velkendte for os i Vesten. »Nej, vi måtte lade os slæbe afsted ad hele den lange vestlige borgerligt-industrielle og marxistiske vej for så blot henimod slutningen af det tyvende århundrede at erkende, og det endnu en gang takket være progressive vestlige forskere (Solsjenitsyn nævner her Teilhard de Chardin-selskabet og Rom-klubben), præcis hvad en

hvilken som helst landsbygning i Ukraine eller Rusland havde været klar over siden tidernes morgen og kunne have forklaret de progressive kommentatorer allerede for år tilbage, hvis ellers blot disse kommentatorer i al deres febrilske aktivitet havde gjort sig den ulejlighed at spørge ham til råds: At en halv snes orme ikke kan blive ved med at gnave løs af det samme æble *evig og altid*, at hvis vor klode er en tidsbegrænset genstand så er dens rigdomme og ressourcer det også, og den *endeløse, ubegrænsede* udvikling, de etablerede drømmere har tudet os ørerne fulde med, vil ikke kunne effektueres.«⁵¹ Ifølge Solsjenitsyn skal vi vende det økonomiske fremskridt ryggen. (Han benytter ordet *progress* og ikke *rost*, d.v.s. »vækst«, som nogle oversættelser af hans skrifter kunne antyde). Men dette er kun muligt ved at tage afsked med marxismen: »Hvis vi fornægter den industrielle udvikling, hvad så med arbejderklassen, socialismen, kommunismen, den ubegrænsede produktionsstigning og alt det andet?« Solsjenitsyn spørger, hvorfor socialismen har vist sig så »sørgeligt uoriginal på det teknologiske område, og hvorfor har vi hovedløst og blindt efterabet den vestlige civilisation?« »Man kunne jo ellers have troet, at vi med al vor centrale planlægning, som vi er så stolte af, i højere grad end andre havde bedre muligheder for *ikke* at tilintetgøre Ruslands naturlige skønhed, *ikke* at skabe menneskefjendske sammenhobninger af millioner af mennesker. Men i virkeligheden har vi konsekvent gjort det modsatte: Vi har tilsølet og raseret de store russiske vidder og maltrakteret Ruslands hjerte, vort elskede Moskva... Vi har sløset vore ressourcer bort på tåbelig vis uden så meget som et eneste øjeblik at se tilbage, vi har udpint vor jord, vansiret vore uendelige ødemarker...«⁵² Den økologiske kritik svarer til den udbredte bekymring i både officielle kredse og blandt »afvigende« elementer i befolkningen: i de senere år er der flere gange blevet råbt vagt i gevær i forbindelse med ødelæggelsen af Moskva ved opførelsen af sådanne arkitektoniske uhyrer som det kæmpemæssige Hotel Rossija lige ved siden af Kreml.⁵³ Men indtil nu har denne kritik aldrig været rettet så radikalt imod industrialiseringen, produktionens og byernes kæmpevækst og det nytteløse i »erobringen af verdensrummet«. Skønt den sovjetiske industrialisering er mindre anarkisk end vores, og i adskillige år uden tvivl har været mere omhyggelig med at bevare ressourcer og menneskelivets omgivelser, så fortsætter den dog med at afsondre kæmpevækstens fænomener som koncentrationen i byerne og de deraf følgende forskelle mellem land og by, som skulle være forsvundet i takt med, at marchen mod kommunismen skred frem. Ifølge Solsjenitsyn ligger løsningen eller i hvert fald vejen til at

sone de begåede fejl i på en original måde at åbne de endeløse uudviklede områder i det nordøstlige Rusland. Som en tiltrækningskraft, et håb, en »kilde til stabilitet« ville det nordøstlige Rusland på en måde være det sted, hvor den sårede nation kunne *blive helbredt*. Solsjenitsyn ser dette område som et land med »ren luft og rent vand«, med en helsebringende stilhed, hvor byerne atter kan tilhøre dem, der bor i dem, hvor en ny ungdom kan vokse op befriet for militærtjenestens forpligtelser. »Utopia eller døden« synes at være det budskab, som han meddeler på sin egen måde - men budskabet svarer dog ikke til René Dumonts eller Ivan Iljits. Hos Solsjenitsyn er Utopia helt og aldeles *tilbageskuende*; som han selv udtrykker det: »lad os vende tilbage«. For ham betyder det »tilbage« til det gamle Ruslands guldalder, til »vore gamle byer... Byer, som var menneskelige, venlige og hyggelige steder, hvor luften altid var ren og klar. Byer, som lå klædt i sne om vinteren og hvert forår gennemstrømmedes af blomsterdufte fra haverne.« For ham betyder »tilbage« skoler, hvor eleverne »respekterer deres lærere« og familier, hvor kvinden fuldstændig kan hellige sig sine huslige »opgaver og problemer« uden at være tvunget til at gå ud og tjene »en selvstændig løn.«⁵⁴

I det væsentlige er der intet her, der burde forbavse os. Afvisningen af marxismen og klassekampen, den personalistiske etik, tilbagegangen til den russiske kristendoms kilder, den »organiske« historieopfattelse passer alle sammen: Solsjenitsyns moralske samfund er et samfund baseret på religiøse værdier, de eneste værdier, der kan sikre den nationale »kontinuitet«, som for ham er ensbetydende med en reetablering af forbindelsen med det middelalderlige Rusland.

I denne henseende minder Solsjenitsyns idéer om den »kristne politik«, der i forrige århundrede blev udtænkt af Vladimir Solovjev som forfatteren adskillige gange henviser til. Han er også under påvirkning af de etiske og personalistiske opfattelser man kan finde hos Michajlovskij, en af narodnismens teoretikere, og af anarkisten Kropotkin (der citeres i *Kræftafdelingen*). Men det er fremfor alt Solovjev, talsmanden for en økonomi med moralske formål, Dostojevskij, med sit teokratiske Utopia, og måske også Berdyaev, den religiøse kommune- og »råds«-socialismes teoretiker, der synes at have stået Solsjenitsyn nærmest på et tidspunkt, da hans kendskab til den russiske religiøse filosofi stadigvæk nødvendigvis var begrænset (eftersom han befandt sig i Sovjetunionen). Solsjenitsyns tænkning har uden tvivl ikke fundet sin endelige form endnu.

III

Solsjenitsyns fordømmelse af volden rettes imod en klart defineret *type* vold - den som åbenlyst træder frem og retfærdiggør sig selv ved hjælp af en eller anden ideologi. Solsjenitsyns synspunkt kan hverken se årsager til eller midler imod volden bortset fra en moralsk orden, hvad enten den så er ideologisk eller anti-ideologisk. Det samme er tilfældet, når det drejer sig om klassekampen. Marxisterne har gjort den til en ideologi - men er de, der »gendriver« klassekampen i ringere grad optaget af at konstruere en ideologi? Det er det centrale spørgsmål.

Hvad er Solsjenitsyns tese om den stalinistiske terror? Leninismen rummede kimen til den, og oktober 1917 gjorde den uundgåelig. Denne terror var derfor ikke »Stalins«, men var rent logisk og uden brud i kontinuiteten *revolutionær*.

Det skorter ikke på argumenter til at underbygge denne antagelse. I ugerne umiddelbart efter oktoberrevolutionen opløste bolsjevikkerne den valgte forsamling, forbød kadetpartiet og arresterede kontorfunktionærernes strejkekomité. Kontrarevolutionen kom under ild, men det gjaldt meget snart også »anarkiet«, »drukkenboltene og slynglerne«, Petrograds trykkeriarbejdere, jordbesiddere, præster og munke, medlemmer af de religiøse sekter, de tolstojske pacifister, de kristne, der var engagerede i de første agrarkommuner, hvor den renlivede kommunisme praktiseredes - kort sagt, alt og alle som stod i vejen for partiets diktatur. Lenin forlangte Rusland »renset for alle skadedyr«. Og Solsjenitsyn opremser de mange passager, hvor føreren for den unge sovjetstat opildnede til intolerance, strenghed og masseanvendelse af dødsstraffen.

»Udrensningen« antog en hidtil uset form: Tjekaen, Den overordnede kommission for kamp mod kontrarevolution og sabotage, var historiens først eksempel på en politistatsstyrke, der hos sig selv samlede alle beføjelser vedrørende undersøgelser, arrestationer, afhøringer, dømsafsigelser og eksekutioner. Den blev grundlagt i 1917 og havde til at begynde med kun begrænsede beføjelser med henblik på indledende undersøgelser. I praksis tiltog den sig imidlertid øget magt for hver dag der gik. Den 21. februar 1918 afløste den domstolene. I løbet af halvandet år (1918 og første halvdel af 1919) lod den 8.389 personer henrette og 87.000 arrestere. Derefter herskede den vilkårlige magt enerådende i Rusland.⁵⁵ Koncentrationslejrene var et af den røde terrors instrumenter. Den første, der i Rusland benyttede begrebet, var Leon Trotskij, den 4. juni 1918. En efter en sendtes czechoslovakiske mytterister dertil,

sammen med russiske officerer, der nægtede at tjene sovjetstaten, med personer mistænkt for anti-sovjetisk agitation, med sabotører, snyltere, spekulanter o.s.v....⁵⁶ Under krigskommunismen fik den tvungne arbejdstjeneste en tendens til at udvide tvangsarbejdsinstitutionen. »Desertører fra arbejdet« blev sendt til lejrene.⁵⁷ Dzerzjinskij anbefalede, at der blev oprettet særlige lejre for bourgeoisiet og for arbejdere og bønder - så at førstnævnte ikke forpestede de andre. Med særligt henblik på »genopbygning gennem arbejde« fortsatte lejrene med at eksistere i tyverne, under den Nye økonomiske Politik. Fra 1923 og fremefter ankom politiske og kriminelle fanger i store skarer til Solovkierne, de særlige lejre på Solovetskij-øerne. I midten af tyverne afprøvede man dér (og glorificerede i sovjetlitteraturen) den nye form for slaveri, der under Stalin og Gulag blev et massefænomen, der ikke blot var politisk men også økonomisk repressivt, idet den leverede en arbejdskraftreserve til industrialiseringsprogrammets omfattende projekter.⁵⁸ Trotskij havde i sit ønske om at retfærdiggøre krigskommunismens foranstaltninger allerede i et vist omfang udarbejdet et teoretisk grundlag for denne anvendelse af tvangsarbejde: »Vi er nu på vej mod den type arbejde, der er samfundsmæssigt reguleret i overensstemmelse med en økonomisk planlægning, og som er obligatorisk for hele landet, som er tvungen for enhver arbejder. Dette er grundlaget for socialismen....Arbejdets militarisering er, i den grundlæggende betydning som jeg her har talt om, den uundværlige metode til at organisere vor arbejdskraft...Er det sandt at tvungent arbejde altid er uproduktivt?...Det er en højst afskyelig og latterlig liberal fordom: slaveriet var jo også produktivt...De livegnes tvangsarbejde var ikke et resultat af feudalherrerens ondskabsfuldhed. Det var tværtimod (i sin tid) et progressivt fænomen.«⁵⁹

Som vi har set det, er terroren for Solsjenitsyn ikke udelukkende forbundet med stalinismen eller med en eller anden form for »bureaukratisk degenerering«. Den er en integreret bestanddel af det regime og den ideologi, der herskede under Lenin og Trotskij. Men dens uundgåelighed rækker længere tilbage i tiden, idet den var revolutionen iboende. »Længe før nogen form for borgerkrig begyndte, stod det klart, at Rusland med sin særlige befolkning naturligvis ikke kunne føres mod nogen form for socialisme, at Rusland havde ødelagt alt.« Hvorfor skete denne ødelæggelse? Det er forfatterens hensigt i de følgende afdelinger af den store roman om krigen 1914-18 at forsøge at kaste lys over dette spørgsmål.

Michel Heller foreslår i sin bog, der er et sidestykke til *Gulag Øhavet*, ét svar på spørgsmålet: revolutionen savnede et socialt grundlag, og i særdeleshed savnede den det proletariat i hvis navn

den gennemførtes. Følgelig »var tvangsforanstaltninger nødvendige fra sovjetmagts tidligste dage. Der var ikke tale om tvang i al almindelighed eller den form for foranstaltninger mod fjendtlige klasser, som er uundgåelige i en hvilken som helst revolution: det var tvangsforanstaltninger rettet mod det arbejdende folk, mod bønderne og arbejderne.«⁶⁰ Selv medens arbejdet glorificeredes, blev det en straf. Eksperimentet med arbejderkontrol, overtagelsen af virksomhederne ved dem, der arbejdede der, som forsøgtes i slutningen af 1917 og begyndelsen af 1918, endte katastrofalt, idet produktionen blev fuldstændig desorganiseret. Efter at have haft den opfattelse, at enhver måtte være i stand til at styre staten, vendte Lenin tilbage til den i et og alt traditionelle opfattelse, at kun tvangen kan overvinde uorden og dovenskab. De skridt, der blev taget i retning af arbejdets militarisering, faldt tidsmæssigt sammen med Lenins erkendelse af Taylor-systemets fortjenester, som i stigende grad blev taget i anvendelse i den russiske industri fra NEP-perioden og fremefter.

Var terrorens komme et spørgsmål om vilje eller uundgåelighed, eller var den en fortsættelse af hvad der var gået forud? Medens der er behov for en undersøgelse, der klarlægger betydningen af de valg, der bevidst blev truffet, og af omstændighedernes tvang og de terroristiske foranstaltningers egen logik, er de konklusioner som Solsjenitsyn - og også Heller - drager på dette grundlag hverken så indlysende eller så uigendriveligt velunderbyggede, som det måske umiddelbart kan synes at være tilfældet.

Endskønt revolutionen nok gennemførtes med vold, »historiens fødselshjælper«, erkender flertallet af dem, der bevidnede den eller har skrevet derom, at der ikke var tale om overdreven vold, og at bolsjevikkerne viste »et relativt, men meget oprigtigt mådehold« i anvendelsen deraf mod revolutionens modstandere. »Det var et mådehold, der ofte mindede om den gavmildhed, der lejlighedsvis havde ledsaget tidligere revolutionære sejres eufori«. Eksempelvis løslod Den røde Hær de officerskadetter, der havde kæmpet imod dem, og krævede kun, at de aflagde løfte om ikke mere at gribe til våben imod revolutionen - et løfte, som kadetterne skyndte sig at bryde få dage senere. Nogle af den provisoriske regerings ministre, der var blevet arresteret, blev løsladt. General Krasnov, der havde forsøgt at generobre Petrograd, blev løsladt mod et løfte om ikke at genoptage kampen mod sovjetstyrkerne - og næsten omgående sluttede han sig til de anti-bolsjevikkiske styrker, der var ved at samles i det sydlige Rusland. Endvidere »søgte bolsjevikkerne i deres styres første måneder langt fra at opildne massernes vrede og hævntrøst, men tværtimod at begrænse sådanne følelsers udtryk.«

Ingen dødsdomme blev afsagt i det nye regimes tre første måneder, og et af sovjetregeringens første dekreter var endog at afskaffe dødsstraffen. Dette mådehold står i modsætning til de kontrarevolutionæres gentagne voldshandlinger og den hvide terrors første udbrud såsom officerskådetternes massakre på de »røde« fanger i Finland.⁶¹ Roy Medvedev skriver, at selv da borgerkrigen stod på sit højeste i 1918, var Tjekaens aktiviteter »moderate« i sammenligning med de hvides, og den blev begrænset af de politiske myndigheder. Han erindrer, at et krav om at anvende tortur, eftersom revolutionens fjender gjorde det, mødte »udbredt modvilje i partikredse.«⁶²

Hvis repressalierne blev stadig hyppigere og de vilkårlige metoder introduceredes, hvis dødsstraffen blev genindført og koncentrationslejrene oprettet - hvilket unægtelig skete, og der er »kronologiske« beviser, der kan fremføres - så er det en kendsgerning, at denne udvikling fandt sted som et svar på de kontrarevolutionære hæres stigende angreb og de fremmede ekspeditionsstyrkers intervention.

Men Solsjenitsyn ignorerer eller underspiller lige præcis kontrarevolutionen og den udenlandske interventions betydning og forsøget i Rusland såvel som i hele den borgerlige verden fra alle de udbytende klasser og reaktionære gruppers side, hvad enten disse var blevet eksproprieret eller var grebet af panik, på at tage livet af den unge sovjetrepublik.

Det er sandt, som Solsjenitsyn bemærker, at læseren hurtigt får et dommedagsagtigt indtryk af »de omfattende mål« (Liebmans udtryk), som Lenin foreslog for den røde terror; czaristiske militærpersoner, kulakker, prostituerede, bureaukrater, spekulanter og »ustabile elementer«, alle blev udpeget til henrettelse. Nogle af Lenins befalinger synes at være et ekko af en af de hvide generalers ordre, ifølge Victor Serge: »Ordren lyder på, at alle arresterede arbejdere skal hænges på gaden. Deres lig skal være udstillede i tre dage.«

Lenins psykologi og hans tilbøjelighed til verbale overdrivelser er sikkert kun af sekundær betydning, hvis man skal forklare, hvorledes den røde terror voksede i intensitet. Der er i denne sag en logik, som er udmærket beskrevet af Isaac Deutscher:

»Terroren har sin egen drivkraft. I begyndelsen forestiller ethvert revolutionært parti sig, at opgaven er enkel nok: det skal underkue en 'håndfuld' tyranner eller udbyttere. Det er sandt nok, at tyrannerne og udbytterne normalt kun udgør et ubetydeligt mindretal. Men den gamle herskende klasse har ikke levet isoleret fra resten af samfundet. I løbet af sit lange herredømme

har den omgivet sig med et net af institutioner omfattende grupper og individer fra mange klasser; og den har etableret mange forbindelser og loyaliteter, som selv en revolution ikke er i stand til fuldstændig at udslette. Samfundets opbygning er aldrig så simpel, at det er muligt ad kirurgisk vej at fjerne et af lemmerne fra resten af kroppen. Hver eneste samfundsklasse er forbundet med sin umiddelbare nabo gennem mange, næsten umærkelige overgange. Aristokratiet glider over i den højere middelklasse; sidstnævnte går over i borgerskabets lavere lag; den lavere middelklasse forgrener sig i arbejderklassen; og proletariatet er, især i Rusland, med utallige forbindelser knyttet til bondestanden. De politiske partier er på tilsvarende måde forbundet med hinanden. Revolutionen kan ikke rette et slag mod sin farligste og mest fjendtligt stemte modstander uden at tvinge ikke blot det pågældende parti, men også dets umiddelbare nabo, til at besvare det med et modangreb.⁶³

De sociale og politiske strukturers kompleksitet viser, hvilken fare der ligger i de forhastede skematiseringer og den voldsdyrkelse, der er karakteristisk for forskellige »ultra-venstreorienterede« elementer. En borgerkrig opdeler sjældent et samfund i »udbyttere« og »udbyttede«: den stiller næsten altid de progressive kræfter over for ikke blot de reaktionære klasser, men også brede lag i befolkningen, som til stadighed stiller sig på sidstnævntes side på grund af ideologiske forhold, kulturel tilbagestående eller forskellige kirkelige påvirkninger, for ikke at tale om den frygt for »omvæltninger«, det apolitiske syn og alle de provokationer og manøvrer, som fattigdommen og den påtvungne lediggang kan give anledning til blandt befolkningens dårligst stillede grupper.

Det kan ikke nægtes, at den politik og den form for undertrykkelse, der indvarsledes af borgerkrigen, overlevede denne, selv om det i tyverne kun var i en udvandet form. På Lenins initiativ, som anbefalede en fornyet afskaffelse af dødsstraffen allerede i 1920, blev Tjekaens rettigheder kraftigt begrænset. Dens efterfølger, GPU, blev underlagt de politiske myndigheder og måtte acceptere, at »retten til at dømme udelukkende ligger hos domstolene.« Dette gjorde sig imidlertid kun gældende i et kort interval.⁶⁴ GPU oprettede Tjekaens magt over den administrative undertrykkelse og interneringen i lejre.⁶⁵ På et tidspunkt da Lenin førte en forbitret kamp mod bureaukratiet og den storrussiske chauvinisme, og da han anerkendte fagforeningernes ret til at beskytte arbejderne mod deres egen »arbejderstats bureaukratiske forvrængninger«,⁶⁶ synes han ikke at have viet megen opmærksomhed til retssætningerne, der konstant blev undermineret af politiets (og endog det politiske)

tyranni. I et ikke offentliggjort brev dateret 10. februar 1922, der for nogle år siden blev sendt i omløb ved hjælp af *samizdat*metoderne, efter at censorerne havde udelukket det fra Lenins »Samlede værker« i 55 bind, viser Lenin en særlig hensynsløs holdning over for præstestanden, som modsatte sig konfiskeringen af kirkens værdier. (Det bør bemærkes, at det umiddelbare formål med konfiskeringen var at tilvejebringe midler til at bekæmpe sult). »Jo større et antal repræsentanter for bourgeoisiet og det reaktionære kleresi det lykkes os at skyde, des bedre. Hvad vi må gøre er i realiteten at uddanne de folk, så at de i de kommende årtier end ikke vil være i stand til at tænke på at yde nogen form for modstand.« Brevet (der var »hemmelig«-stemplet) var adresseret »til Kammerat Molotov og medlemmerne af politbureauet.«⁶⁷ I andre dokumenter fra samme år insisterer Lenin på at terroren skal fortsætte, og han udpeger endog en ny kategori af lovovertrædere, nemlig enhver »som objektivt ydede hjælp« til Sovjetregimets ydre fjender.⁶⁸

Liebman stiller spørgsmålet: »Skal roden til stalinismens ofte umotiverede terror ikke findes i den stort set ukontrollerede og ukontrollable vold i årene 1917 til 1920?«⁶⁹ Stalinismens baggrund skal åbenbart ikke kun søges i denne periodes skamletter, men også i borgerkrigens politiske konsekvenser, nemlig i elimineringen af alle andre politiske kræfter end bolsjevikkerne selv, som kunne have samarbejdet med det nye styre og af hvilke nogle havde vist sig rede hertil (således eksempelvis venstrefløjen blandt mensjevikkerne og visse grupper blandt anarkisterne); endvidere udskiftningen af det proletariats diktatur, som var blevet decimeret eller ødelagt af krigen, med et »proletariats diktatur« som det kommunistiske parti udøvede i proletariats navn; aflivningen af sovjeterne, som om noget i vid udstrækning kunne have sikret de små og mellemstore bønders deltagelse i styringen af landet; og endelig forbudet i 1921 mod dannelse af tendenser og fraktioner inden for partiet (et skridt, der blev betegnet som »midlertidigt«, men som stadigvæk gælder). Det var med andre ord dette bureaukratiske étpartistyre, der var et resultat af omstændighederne snarere end af noget bevidst valg, som på én og samme gang mere eller mindre accepteredes og frygtedes af de bolsjevikiske ledere, men som i Lenins og Trotskijs øjne hurtigt ændredes fra en nødvendighed til en dyd for snart, nemlig under Stalin, at blive identificeret med det politiske system, der passer til socialismen - det var dette regime, der sammen med industrialiseringens krav, som skærpedes fra 1928 og frem, der kom til at udtrykke et slags »strukturelt« behov for at tage tyranni og undertrykkelse i anvendelse.

Det, stalinismen gjorde, var imidlertid at befri dette »behov« for alle de sikkerhedsforanstaltninger, der lå i de politiske intentioner, den demokratisme og den internationale holdning, som trods alt fortsatte med at kendetegne Lenins kamp. Diskontinuiteten mellem leninismen og stalinismen er derfor ikke ubetydelig.⁷⁰ Sådan som landet regeredes, blev politistatsmetoder normen og ikke en undtagelsesvis nødforanstaltning.

Stalins terror knuste ikke længere kun eller blot hovedsagelig »klassefjenderne«, men tillige også virkelige eller potentielle *allierede* (de små og mellemstore bønder) og snart også arbejderne selv og revolutionens mest trofaste kadrer (i første omgang oppositionisterne, senere også loyale stalinister). Hovedparten af ofrene for denne terror var revolutionens, hvis ikke Stalins egne *indbildte* fjender.

Vi kan uden tvivl sammen med Solsjenitsyn anerkende, at der ligger en ulyksalig vold i enhver revolutionær proces. Fordi grundlæggende ændringer i den sociale struktur, omstyrtelsen af de besiddende klasser og afskaffelsen af forældede produktionsmåder ikke kan finde sted *uden* vold, er dette ikke ensbetydende med, at volden nødvendigvis - sådan som det næsten uundgåeligt skete i Rusland - må antage borgerkrigens eller endog den internationale krigs ekstreme former. Således har volden da også med Engels' udtryk i århundreder været »historiens fødselshjælper«.

Men Solsjenitsyn kan ikke se omfanget af og roden til denne vold, idet han i et forvrænget lys kun kan få øje på dens *revolutionære* element. Den abstrakte ikke-voldsprædiken, som næsten altid har en fordømmelse af de undertryktes vold til følge, går meget langt tilbage i historien.

Mønsteret i det revolutionære »brud« afhænger ikke kun af de metoder, der vælges af dem, der fremmer dette brud: Lenin og Trotskij i Rusland, Mao i Kina eller Castro på Cuba. Det afspejler også de sociale forhold, der gør sig gældende. I Rusland kom de patriarkalske og feudale relationer og tankemåders beståen såvel som det centraliserede og autoritære politiske system, der havde hersket siden Peter den Store, til at spille en ikke ubetydelig rolle i fastlæggelsen af den revolutionære kamps mønster og senere i opbygningen af sovjetstaten.

Den uvidenhed, isolation og brutalitet, der havde kendetegnet bøndernes liv, havde da heller ikke forberedt dem på en revolution i »oplysningens ånd«. Et folk, der er opfostret med pisk og i frygt for gendarmerne vil ikke skabe en sådan revolution, som en studiekreds inden for Parti Socialiste Unifié kan sidde og drømme sig til. Revolutionen var heller ikke hvad de revolutionære russiske intel-

lektuelle havde forventet. Da det jævne folk tvang sig vej ind på St. Petersborgs boulevarder, som blev overstrøet med udspyttede solsikkefrø, og skaffede sig adgang til Romanovernes gamle paladser og benyttede kostbare vaser fra Sévres, Sachsen og Orienten som natpotter, så forekom de dem, der i bøger havde bedt til at netop de ville rejse sig, at være væsener drevet af en trang til at ødelægge, snarere end en opløftende fremtids budbringere. Endvidere blev det, der gav den russiske revolution styrke, nemlig at den »brød imperialismens lænke i dens svageste led«, en kilde til svaghed, så snart Sovjetunionen stod isoleret og berøvet udsigten til den verdensrevolution, der havde næret den russiske; da Sovjetunionen led under den »rensende« blokade, som de industrialiserede vestlige lande påtvang den, og da landet blev forrådt af højreorienterede socialdemokrater, da stod Sovjetunionen alene med den tunge arv fra fortiden, med krigens ødelæggelser, med produktivkræfter opbygget mellem 1900 og 1913 i ruiner og med den opgave at opbygge en socialisme, der i stigende grad forekom både hypotetisk og flosset.

Det »brud«, som Solsjenitsyn begræder, indtraf virkelig. Det var et »brud«, der i høj grad var beklageligt, og som rakte langt videre end til blot den »ødelæggelse af staten«, der havde været målet i oktober; men det er ikke nødvendigvis i den betydning, som Solsjenitsyn opfatter det, for omend det var ufrivilligt påtog sovjetregimet sig en vis »russisk kontinuitet« med et bureaukrati og en chauvinisme, som de ægte internationalistiske socialister såsom Lenin og Trotskij kom til at føre en sidste, forbitret kamp imod. Det, der indtraf, var et »brud« i det økonomiske liv og i de faglige traditioner og, hvad der især var beklageligt, det var et brud med Vesten - med dens teknologi, dens universalistiske kultur og dens arbejderbevægelse.

Endvidere er de besiddende klassers vold hverken styret eller disciplineret af nogen social frigørelsesplan. Den er blot et spørgsmål om at forsvare ejendom og privilegier og intet andet. Den er ikke hæmmet af humanitære skruller. Det er årsagen til, at en kold og nøjeregnende vildskab så let kan affeje al den forfinelse og humanisme, som disse klasser synes at være arvtagere til. I denne forbindelse levede de tidligere czaristiske officerers adfærd fuldt og helt op til traditionen fra »Versaillesstyrkerne« i 1871 til de generaler, der gennemførte militærkuppet i Chile, og som omfatter de finansyrster i Ruhrområdet og de prøjsiske aristokrater, der tjente Hitler.

Som Liebman skriver er der under alle omstændigheder »ofte et element af hykleri i den kritik, der rettes mod den spirende kom-

munistiske bevægelse og bolsjevikiske ledere for at anvende terrorismetoder, som om den vold, der brød ud i Rusland, på nogen måde kan siges at have besudlet en fredelig og fremskridtsrig tidsalder.« Solsjenitsyns fordømmelse af terroren må siges at høre til denne form for hykleri. »Folk har nægtet at anerkende som terrorisme et forræderisk angreb på et fredeligt folk under fredelige forhold af militærstyrker, som i al hemmelighed er blevet bevæbnet og som ofte optræder i civil forklædning. Man kræver, at vi skal studere terroristgruppernes mål, deres baggrund og ideologi og så måske acceptere dem som hellige 'guerillaer' (i Sydamerika er man endda gået så vidt, at man har givet dem den komiske betegnelse 'byguerillaer')! Endvidere skriver han: »De bestialske massemord i Hué,⁷¹ som på en troværdig måde er blevet bevist, blev kun bemærket i forbifarten og tilgivet næsten omgående - fordi samfundets sympati hældede *til den side* og ingen ønskede at modsætte sig den almindelige opfattelse.« Og videre: »'Flykapringer' og alle andre former for terrorisme er blevet tidoblet, simpelt hen fordi folk alt for hurtigt har kapituleret over for dem. Men når man viser fasthed, besejrer man terrorismen - bemærk det.«⁷²

Vi ser således, at Solsjenitsyn, der mere end én gang har vist sin manglende sympati over for undertrykte folks terrorhandlinger, ikke desto mindre kræver »fasthed«. Men fasthed hos hvem og over for hvem? Det er klart, at når det drejer sig om Solsjenitsyn, har den ikke-voldsprædiken, der er tale om, intet til fælles med gandhiismen eller med holdningen hos War Resisters' International. Den tager åbenlyst parti for »orden« og »fred«, sådan som »den frie verdens« forsvarere opfatter disse begreber. Solsjenitsyn har da heller aldrig hævet sin røst mod de massakrer, som imperialisterne har iværksat i Vietnam, i Chile og så mange andre steder, hvor »fastheden« hersker.

Endelig ser Solsjenitsyn i sin analyse helt bort fra *klassekarakteren* i den vold, der udøvedes under borgerkrigen, og det er ikke uden grund. Således skabes det indtryk, at en uforståelig katastrofe opslugte det gode russiske folk og ødelagde deres livsform og dyrebare værdier.

Men den katastrofe, der vitterlig var tale om, begyndte med verdenskrigen, der var et resultat af bestræbelserne på at erobre markeder og *Lebensraum*, af den fornyede opdeling af verden: den var en følge af kapitalismen, og millioner af arbejdere og bønder over hele Europa blev dens ofre. Dette er en rudimentær, men ikke desto mindre oplysende kendsgerning, som marxismen sætter os i stand til at forstå. I denne grusomme konflikt tog sammenstødet mellem fædrelandene, mellem nationerne forrang over konflikten

mellem klasserne, og proletarietets internationale overlevede det ikke. Med blomster i geværmundingerne drog arbejdere og bønder ud for at bekriige andre arbejdere og bønder. Hvilke interesser tjente dette? Her var der en lejlighed, hvor forfatteren til *August 1914*, der er så følsom over for ideologiske forfalskninger, kunne afdække hvad ideologien tilslører under henvisning til »det truede fædreland« - og hvilken slags ideologi var der tale om? - og afdække forsøgene på at bryde nogle former for solidaritet til fordel for andre - til gavn for hvem skete dette? I det imperialistiske systems vakkelvorne bygning søgte revolutionen, der udgik fra andre interesser og fra en anden ideologi, at finde en revne, hvorigennem den kunne trænge ind, og dette fandt den i Rusland. Den ene logik afviste den anden. Blandt revolutionens mest symbolske begivenheder er det, at russiske, tyske og østrigske soldater ved fronten omfavnede hinanden - mænd, der indtil da havde haft travlt med at dræbe hinanden. Hvilken holdning vil Solsjenitsyn indtage overfor en sådan begivenhed?

Var den vold, som udløstes mod revolutionen af de hvide generaler, de faldne baroner og de politikere, som i oktober var blevet kastet i »historiens affaldsspand« - var den ikke klassevold?

Den kendsgerning, at det brogede billede i én uløselig forvirring omfattede så torturerede personlige skæbner som Doktor Zhivago, omfattede erfaringer, tanker og følelser, som kun havde en fjern og ofte usynlig forbindelse med den socialhistoriske sandhed, dette retfærdiggør muligvis, at vi »modificerer« denne med en række delvise sandheder, men det retfærdiggør ikke, at man i *sidste instans* afviser denne sandhed.

Endvidere identificeres den revolutionære vold af Solsjenitsyn med terror og ødelæggelse. Dette er et synspunkt, der både *forvrænger* og *reducerer* det revolutionære fænomen og i sin yderste konsekvens gør det ubegribeligt. Den røde hær kæmpede ved fronten - men den søgte også at overvinde den udbredte analfabetisme. Tjekaen og GPU iværksatte repressive foranstaltninger - men de etablerede også de første kolonier til genopbygning gennem arbejde som erstatning for de gamle fængsler, og de organiserede selvstyrende arbejderkommuner blandt ungdomskriminelle; disse foranstaltninger udgør også en del af den storslåede bestræbelse på at tilvejebringe en ny livsform, som bl.a. Wilhelm Reich og Anton Makarenko har skrevet om.⁷³ Lenin viste ingen medlidenhed med revolutionens fjender, men denne kompromisløse holdning hørte sammen med en vedvarende appel om at udvise initiativ og skaffe kulturelle forbedringer til masserne. I denne forbindelse er det interessant at sætte et udtryk, der er hyppigt citeret i *Gulag Øhavet*,

tilbage i sin rette kontekst. Den passage, hvori Lenin i utrolig forbitrede vendinger kræver Rusland »renset for skadedyr« og opremser et helt katalog over terrorforanstaltninger med henblik herpå, stammer fra en artikel med titlen *Hvordan skal konkurrencen organiseres?*, der blev skrevet i december 1917 (efter den gamle tidsregning). Hvad Solsjenitsyn undlader at nævne er, at denne artikel fremfor alt er et indtrængende bønsskrift til fordel for arbejderklassens værdighed. De »skadedyr«, der omtales, er »gårsdagens slaveejere«, »slynglerne«, »bøllerne«, de »dovne« og de intellektuelle »lakajer«, der nægter at stille deres viden til rådighed for folket. Over for alle disse kræver Lenin fremfor alt, at der skal udvises initiativ og kappelyst:

»Hver eneste fabrik, hvorfra kapitalisten er blevet smidt ud eller i det mindste er blevet tæmmet af arbejdernes kontrol, hver eneste landsby, hvorfra den jordbesiddende udbytter er blevet røget ud og hvor hans jord er blevet konfiskeret, er først nu blevet en mark, hvor arbejderne kan vise sine færdigheder, kan rette ryggen og rejse sig i sin fulde højde og føle, at han er et menneske. For første gang efter i århundreder i udbytterens tvangsarbejde at have arbejdet for andre, er det blevet muligt at *arbejde for sig selv* og endvidere at tage alle den moderne teknologiske og kulturs resultater i anvendelse i arbejdet.... Vi må for enhver pris nedbryde den gamle, *absurde*, primitive, foragtelige og vederstyggelige fordom, at kun de rige og de, der har gået i de riges skole, er i stand til at administrere staten og lede den socialistiske samfunds organisatoriske udvikling.«

Denne artikel, hvorfra Solsjenitsyn på en misvisende måde har taget et enkelt udtryk for at overvælde Lenin, slutter med følgende ord:

»I hvilken kommune, i hvilket distrikt i en storby, i hvilken fabrik og i hvilken landsby er der *ingen* sultende mennesker, *ingen* arbejdsløse, *ingen* 'uvirksomme rige', *ingen* borgerskabets foragtelige lakajer og sabotører, som kalder sig selv intellektuelle? Hvor er der blevet gjort mest for at højne arbejdets produktivitet, for at bygge gode boliger til de fattige, for at indsætte de fattige i de riges huse, for at skaffe en flaske mælk regelmæssigt til hvert eneste barn i hver eneste fattige familie? Det er på disse punkter, at *konkurrencen* bør udvikles mellem kommunerne, samfundene, kooperativerne og arbejdernes, soldaternes og bøndernes sovjetter. Det er i dette arbejde de *talentfulde organisatorer* bør træde frem i *praksis* og blive forfremmet til at arbejde i statens administration. Der findes et stort talent i befolkningen, men det er blot undertrykt. Det må gives en lejlighed til at vise

sig, for dette talent *og kun det* kan med folkets bistand redde Rusland og frelse socialismens sag.«⁷⁴

Mælk til fattige børn og arbejderne som herrer over deres egen skæbne - dette er inspirationen til Lenins jagt på »skadedyrene«... Dette fører os frem til at betragte et af de mest intense eksempler på revolutionær vold, det som er blevet kaldt »perioden med den røde hærs angreb på kapitalen«. Denne kendetegnedes ved udbredelsen af arbejderkontrol, samtidig med at bønderne på landet tog de ejendomme i besiddelse, der var blevet konfiskeret fra kirken og de store jordbesiddere, og staten lod dem gøre dette. »Jorden til bønderne, fabrikkerne til arbejderne« - dette indebar den revolutionære vold i sin indledende fase også. Michel Heller tegner et karikeret og urimeligt billede, når han tilskriver de revolutionære den opfattelse, at »Alting forekom meget enkelt. Når først arbejderne havde etableret deres kontrol med produktionen, ville alle økonomiske problemer omgående blive løst.«⁷⁵ I de revolutionæres tænkning var der tværtimod intet, der var mere indviklet end denne læreproces.

I februar 1917 og fremefter var »arbejderkontrol« proletariatets spontane værk, som Lenin (til forskel fra andre bolsjevikker, der foretrak statskontrol) opmuntrede til, og gradvis blev den bragt under den nye sovjetmagts styring. Denne »kontrol« viser implicit, at den revolutionære myndigheds umiddelbare mål ikke var overtagelse af produktionen; det var blot et spørgsmål om, at arbejderne skulle udøve en opsyns- og vetoet, som i eminent grad var politisk. Massernes frihedstrang og, hvad der er yderst vigtigt, det at arbejdsgiverne og ingeniørerne nægtede at samarbejde, tillige med deres faktiske sabotage, kom i vejen for denne plan: gradvis blev arbejderkontrol til kollektivisering og endog »vilde« selvstyreform, og i begyndelsen af sommeren 1918 - uden tvivl på et alt for tidligt tidspunkt - stod den unge sovjetrepublik overfor at skulle lede en stor del af Ruslands industri. Det er ikke mindre karikeret, som Heller antyder det, at tilskrive arbejderkontrollen ansvaret for den økonomiske katastrofe, som derpå ramte Rusland. Ganske vist ydede anarkiet og fraværet af en effektiv koordinerende myndighed sit dertil, men krigen, mangelen på råvarer og brændsel samt bourgeoisiets sabotage var uendelig mere afgørende faktorer.⁷⁶ De skuffende erfaringer med arbejderkontrol, som forholdsvis hurtigt blev efterfulgt af et autoritært ledelsessystem over virksomhederne, tjente ikke desto mindre som en skole, hvorfra der udgik et stort antal fremtidige administratorer og hvori fremfor alt en meget stor gruppe mennesker havde gennemgået en læreproces henimod en berusende og ægte frihed, ligesom tilfældet

havde været med de sovjetter, der i nogle måneder havde dækket Rusland.

Man kan ikke lade dette ude af betragtning, når man vil vurdere revolutionens »ikke-eksisterende« sociale grundlag. På den ene side indsnævredes dette grundlag unægtelig under borgerkrigen: proletariatet gik stærkt svækket ud af kampene, den frygtelige økonomiske situation avlede utilfredshed blandt bønderne og arbejderne, som omgående blev besvaret af den røde hær og Tjekaen (eksempelvis i Kronstadt); de af Lenin omtalte »deklasseringsfænomener« i arbejderklassen fandt sted; sovjetterne svækkedes; og ved borgerkrigens afslutning var bolsjevikkerne militære sejr tynget af et politisk nederlag, idet partiet i vid udstrækning havde mistet massernes tillid og styrede Rusland på trods af og endog imod masserne.

Hvorledes skal man på den anden side forstå den sejr over de hvide styrker, der blev opnået på trods af den borgerlige verdens sammenslutning og efter at landet var bragt på katastrofens rand? Hvordan kunne det lykkes en revolution »uden socialt grundlag« at modstå så farlig en udfordring? Selv en historiker, der er åbenlyst fjendtligt stemt over for den bolsjevikkiske revolution, som Adam B. Ulam er ved besvarelsen af dette spørgsmål ikke tilfreds med at henvise til den mangelfulde hjælp, der udefra blev ydet de hvide styrker, til deres mangel på enhed og militære fejltagelser, deres udplyndring af civilbefolkningen, de antijødiske pogromer og henrettelsen af fanger, som i høj grad bidrog til at bringe dem i vanry. Skønt han ser splittelsen i de hvides rækker som en vigtig grund til deres nederlag, fortier han ikke desto mindre ikke en række andre årsager, som de fleste af revolutionens historikere har understreget. Bevægelser rettet imod kommissærerne og Tjekaen fik i de russiske provinser kun sjældent forrang fremfor hadet til det gamle regime, og påvirkede ikke folkets tilknytning til sovjetterne, så at der skabtes en udbredt opfattelse af »bolsjevikstyrets gyldne tid, sovjetternes tid«. På den anden side kunne borgerkrigen i Rusland »uden en massiv fremmed intervention kun være endt med bolsjevikkisk nederlag, hvis modparten havde fået en leder med usædvanlig appel og organisationsevne, eller hvis de hvide ... havde skabt en politisk organisation med kommunistpartiets sammenhængskraft og målrettethed.« Endelig siger Ulam som svar til Denikin, der udtrykte foragt for »formler«: »Men hvad var 'Al magt til sovjetterne', 'Al jord til bønderne', 'Enhver nationalitets ret til at vælge sin egen styreform', hvis de ikke var erklæringer og formler, der i høj grad var medvirkende til at bestemme den russiske revolution og borgerkrigens kurs?«⁷⁷ Formler? Men hvilken

tilfældighed bevirkede, at disse »formler« netop var *bolsjevikkernes*?

Der ligger en forbløffende selvmodsigelse i forsøget på at reducere revolutionen og sovjetstyret til et system med »terror og løgn«. På den ene side får vi forevist en revolution, der er en lille minoritets værk, et statskup, der blev påtvunget 150 millioner mennesker. På den anden side får vi at vide, at dette folk, især i trediverne, var offer for regimets ideologiske løgne.

Det er fuldstændig korrekt, at revolutionen benyttede volden og stalinregimet løggen. Men det mirakel, der bevirkede, at millioner af mennesker, der var blevet »tvunget« til at acceptere det nye regime, bagefter viste det så blind hengivenhed - det er trods alt noget, der kræver en nærmere forklaring! Nogle polemikere vil hurtigt henvise til andre bemærkelsesværdige eksempler i historien på tryllebinding af masserne - lad os for eksempel ikke glemme naziperioden i Tyskland. Uden at gå i detaljer med mulige sammenligningspunkter, så står det i hvert fald klart, at denne analogi er højst tvivlsom, i hvert fald hvad angår »tryllebindingen«. Alene ud fra et teknisk synspunkt besad sovjetstyret, herunder også i stalinperioden, hverken de overtalelses- eller kommunikationsmidler, der er nødvendige for at overtale masserne på en måde, som det skete i det højtindustrialiserede Tyskland. Indtil slutningen af tyverne var analfabetismen stadig udbredt i Rusland, og der fandtes kun få radioapparater. Følgelig var de egentlige ideologiske manipulationsmidlers virkninger betydelig ringere end i Tyskland. Men dette er ikke det væsentlige i sagen. Nazisterne appellerede til værdier, der *forenede* folket - nationen, racen, antisemitismen, overlegenhedens og erobringens ånd. Sovjetstyret derimod - herunder Stalinstyret, i hvert fald indtil begyndelsen af fyrrerne - var drevet af idealer om *forskelligartethed*: klassekampen, den socialistiske revolution, kulturrevolutionen, nedbrydningen af den religiøse arv (der er den sammenbindende åndelige faktor i den russiske tradition), den internationale proletariske solidaritet (»hjælp til Spanien«) og den antifascistiske solidaritet. Det turde være overflødigt yderligere at påvise, hvilken fundamental forskel der var mellem de to regimers værdier og, følgelig, deres ideologiske grundlag. Vi må finde mere overbevisende argumenter for at forklare, hvorfor masserne sluttede op om sovjetregimet: terror og »indoktrinering« kan ikke forklare alt, end ikke hvad der er vigtigst.

Vi skal her ikke gå i dybden med hvad der ville være en del af en sovjetsamfundets historie, nærmere betegnet stalinismens socialhistorie, hvilket i øvrigt heller ikke er forsøgt andetsteds til dato.⁷⁸ I

tyverne var regimet i stand til at få størstedelen af ungdommen og proletariatet til at slutte op bag sig i bestræbelserne på at civilisere (og europæisere) Rusland og til en vis grad at reorganisere tilværelsen efter et socialistisk mønster. Dette var på den ene side ensbetydende med sociale forbedringer gennem uddannelse og gennem »proletariseringen« af landets ledelse på alle niveauer. Men det var også ensbetydende med en massedeltagelse i det politiske liv, et eksplosionsagtigt udbrud af kulturelle og kunstneriske aktiviteter, en søgen efter en ny livsform i kunsten, i teateret, inden for moderne arkitektur, en seksualreform, og nye metoder inden for undervisningen og psykiatrien.... Uden at vi skal udbrede os om dette emne og idealisere nogle fænomener, der trods alt hovedsagelig kun optog sindene hos nogle mindre grupper, og som ovenikøbet på mange punkter var for tidlig på færde, må vi spørge om ikke det er sådan, at ethvert forsøg på at vurdere fortiden og forudsige fremtiden i Sovjetunionen må omfatte en genopdagelse af denne »arv fra tyverne«, som stadig i stor udstrækning er uudforsket og som den slags interesse for fortiden, der er karakteristisk for Solsjenitsyn, nødvendigvis må se bort fra?

Efter denne periode med sociale eksperimenter, der tidsmæssigt faldt sammen med den nye økonomiske politiks noget ubestemmelige år, udgjorde de sociale ændringer, der ledsagede Stalins industrialiseringskampagne, den egentlige baggrund for det terrorregime, som historikere - herunder Medvedev og, naturligvis, Solsjenitsyn - er tilbøjelige til at betragte løsrevet fra sin sammenhæng: de gamle udbytende klassers endelige forsvinden, dannelsen af en ny arbejderklasse og en bondestand, der enten var proletariseret (på statsbrugene) eller kollektiveret, og på dette grundlag de nye lagdelinger i samfundet, der kom til at udgøre stalinismens sociale grundlag (i langt højere grad end det bolsjevikkiske partiapparat og resterne af de gamle herskende klasser gjorde det); således spillede uddannelsen, analfabetismens afskaffelse, bekæmpelsen af smitsomme sygdomme o.s.v. en afgørende rolle.... Hvordan er det muligt at lukke øjnene for denne gigantiske »opildnen« af skarer af forhenværende *muzjikker*, denne revolution, der var både social og kulturel, og som betød, at der blev vendt op og ned på det tidligere russiske kejserdømmes samfund, der førte til en større homogenitet og - især - til en større evne til at modstå angreb udefra (sådan som det blev bevist i 1941-45)? Det er hinsides enhver tvivl, at sovjetsamfundets historie ikke kan reduceres til koncentrationslejrenes verden, og at det i dag heller ikke kan beskrives som Andrei Sakharov polemisk gør det med formelen »én stor koncentrationslejr«.

Moralspørgsmålet indtager en central plads i Solsjenitsyns forfatterskab. Dets betydning for sovjetlitteraturen efter den tyvende partikongres svarer til den krise, der skabtes ved afsløringen af stalintidens forbrydelser og, mere generelt udtrykt, dens bedrag. Spørgsmålet har imidlertid dybere rødder.

I Sovjetunionen genoplivedes i årene efter 1956 den sociale tænkning og herunder interessen for marxismen og det kommunistiske ideal som følge af den revisionistiske og moralistiske kritik. Dette var ikke nogen tilfældighed. »Proletariatets diktatur«, »proletariatets højere (historiske) interesser« og »klassekampen«, der i den stalinistiske udgave var »en skærpelse af klassekampen efterhånden som socialismens opbygning skrider frem«, og »klassemorale« - alt dette havde tjent som ideologisk kamouflage for tyranniet, koncentrationslejrssystemet og massakrer på millioner af borgere, herunder mange kommunister. Det ville være naivt at tro, at disse begreber ad magisk vej endnu engang skulle kunne bruges til at afsløre de svindelnumre, der var blevet lavet. Der er intet overraskende i, at disse begreber blev bragt i miskredit, og at det socialistiske ideal i et forsøg på atter at finde en identitet bestræbte sig på at antage »et menneskeligt ansigt«. Men det var ikke kun nogle få formler, der blev miskrediteret. Det var ikke tilstrækkeligt at »vende tilbage til Lenin« for at afslutte det bedrageriets regnskab, som man havde oplevet, og det moralske nederlag, som regimet havde lidt, da det havde vist sig ude af stand til gennem en overskridelse af klassekampens hårde krav at skabe en ny livsforms etik, der svarede til et samfund på vej mod kommunismen, et samfund, hvor klassekampen ikke længere ville være historiens drivkraft og mennesket atter ville blive historiens *subjekt*. Derfor har den afsløring, som Solsjenitsyn og andre moralistiske kritikere har foretaget omend undertiden i forklædt form, af kløften mellem »den officielle sandhed« og virkeligheden været meget mere betydningsfuld end de mange tons lærde »marxistiske« værker, der både i øst og vest har koncentreret sig om at undvige de virkelige problemer. Heraf følger ikke, at Solsjenitsyn er acceptabel, hverken i den måde, hvorpå han fremlægger problemerne, eller i de løsninger han foreslår, men det følger dog heraf, at det ikke vil lykkes marxismen at udarbejde egne løsninger, før den erkender og overvinder sine egne begrænsninger.

En af tilhængerne af den nye etiske socialisme, Georgij Pomerantz, formulerer spørgsmålet på denne måde: »Brutale civilisationer er ude af stand til at udfylde det ideologiske tomrum. De styrter sammen som korthuse. En af de vigtigste årsager til dette tomrum skyldes sammenstødet mellem to verdensanskuelser: den religiøse

og den videnskabelige. Menneskehedens århundredgamle arv er blevet lovfæstet i verdensreligionerne. Den videnskabelige revolution har rystet disse religioner, men den har ikke været i stand til samtidig at skabe symboler på skønhed, der kan måle sig med Buddha eller Kristus.« Pomerantz ser en løsning i at genoplive dialogen mellem marxismen og de gamle filosofier: dette forekommer ham at være nøglen til en ny kultur. Han indtager således et helt andet standpunkt end Solsjenitsyn, som er mindre optaget af en sådan dialog end af en ny teokratisme. Han adskiller sig også fra Krasnov-Levitin, der i den kristne åndelighed synes at se sjælen som en slags bidrag til det socialistiske demokrati. (Denne retning er i øvrigt en ægte repræsentant for en »kristen socialisme«). Hvilket svar kan marxismen give de behov, der kommer til udtryk i de nye etiske doktriner?

Den officielle ideologi begrænser sig til »kommunismens skaberes moralkodeks«, der er en forbedret udgave af de stalinistiske etiske doktriner. Eugen Vargas »testamente« har således fremhævet »det småborgerlige verdenssyn«, der lurer under barken på denne officielle moral. Roy Medvedev erkender, at »det etiske begreb« er udviklet i marxismen-leninismen, og han anser det for umuligt »at konstruere et solidt moralsystem« på et så »simplistisk« grundlag som »hvad der tjener revolutionens sag er moralsk«.

Denne kritik rammer indirekte Lenin, for hvem den proletariske moral skulle være »fuldkommen underlagt proletariatets interesser i klassekampen« - en opfattelse, der med alt hvad deraf følger på det praktiske plan blev glimrende forsvaret af Leo Trotskij. »Enhver der accepterer hensigten ...må acceptere midlet ...Giver løg- nen og volden ikke desto mindre »i sig selv« anledning til fordømmelse? Naturligvis gør de det, ligesom det klassesamfund, der skaber dem, gør det. Et samfund uden sociale modsætninger vil naturligt være et samfund uden løgn og vold. Men der kan ikke bygges nogen bro til dette samfund undtagen ved hjælp af revolutionære, d.v.s. voldelige, midler.«⁷⁹ Samtidig med den spanske borgerkrig og Moskvaprocesserne udbød forfatteren til *Deres moral og vores vrede* imod de anklager, der af »moralister« i alle afskygninger rettedes mod bolsjevismen: »En slavejer, som med list eller vold binder en slave i lænker, og en slave, der med list eller vold bryder lænkerne - lad ikke de foragtelige eunukker komme og fortælle os, at de står lige over for moralens domstol.«⁸⁰ Alligevel er stalinismen langt fra retfærdiggjort med dette begreb. Trotskij giver en definition på bolsjevikkisk moral, som måske er mere omfattende end Lenins, idet han skriver, at ikke alt er tilladt. »Det er tilladt...som *virkelig* fører til menneskehedens frigørelse ...når vi siger, at

hensigten helliger midlet, så følger for os den konklusion, at den store revolutionære hensigt kaster vrage på de gemene midler, der sætter en del af arbejderklassen op imod andre dele, eller som forsøger at stille masserne tilfreds uden deres deltagelse; eller som forsøger at nedbryde massernes tro på sig selv og sine egne organisationer og erstatter denne med en tilbedelse af 'lederne'.⁸¹ Men fremfor alt understreger Trotskij den gensidige afhængighed mellem hensigt og middel: »Man må så hvedesæd for at kunne høste hvedekorn.«⁸²

Den sovjetiske erfaring tjener glimrende til at illustrere det rigtige i Trotskij's udsagn. Man kan omvendt udtrykke det således, at afgrøden viser, hvad der er blevet sået. Stalinismens moralske konsekvenser giver os anledning til at se tilbage på de midler, der blev taget i anvendelse, og fra disse midler kan vi se tilbage på den »socialismes« væsen, der inspirerede dem: et proletariats diktatur formidlet af et bureaukrati, og måske endda hele opfattelsen af at bygge socialismen gennem først og fremmest hastigt at udvikle produktivkræfterne. Vi bør understrege, hvorledes disse to hovedbetingelser ikke blot var bestemmende for den storstilede anvendelse af løgn og vold, men også hvordan de mere generelt forsinkede, hindrede og i sidste instans alvorligt kompromiterede regimets socialistiske mål, nemlig at skabe frigørende nye sociale relationer.

Endskønt Solsjenitsyn på grundlag af sine egne erfaringer giver udtryk for de fremmedgjorte forhold, der gør sig gældende for millioner af mennesker i den megaindustrielle virkelighed, er den måde, hvorpå han udtrykker dette, tydeligt forvrænget af en ideologi, der er rettet mod fortiden og som på ingen måde er optaget af at omskabe sociale forhold på en frigørende måde.

I realiteten har det manglende kendskab til historiens diskontinuiteter (det levende træ's mutationer!) flere konsekvenser for Solsjenitsyn. Mest indlysende er hans nostalgi efter en idealiseret udgave af et Rusland uden indre modsætninger og klassekamp, som aldrig har eksisteret noget sted, undtagen i forfatterens drømme: det er her han længselsfuldt sukker og erindrer sig, at »Rusland gennem århundreder *eksporterede* korn«,⁸³ hvorimod man i dag er nødt til at importere det. Men han glemmer at nævne, at dette »overskud«, der gik til eksport, ikke forhindrede mange bønder i at dø af sult i visse perioder.⁸⁴

En anden konsekvens er hans manglende evne til at forstå det irreversible i »diskontinuiteten« mellem oktober 1917 og Stalin, selvom disse i modsætning til hvad officielle apologeter siger hverken udgør begyndelsen eller afslutningen på Ruslands og Sovjetu-

nionens historie, der hævdes fremover kun at ville rumme »forbedringer« af en kurs, der i al væsentligt er blevet fastlagt én gang for alle. Historien er hverken »afsluttet« eller reversibel.

For det tredje synes Solsjenitsyn ikke at opfatte den *sovjetiske* bestanddel i vore dages russiske patriotisme. Denne patriotisme kan, ligesom den chauvinisme den er anledning til, ikke forstås uden at der tages hensyn til revolutionen, til de industrielle bedrifter, de videnskabelige og kulturelle succeser, den sejrriige kamp mod Hitler-Tyskland og de nye byer i Sibirien - kort sagt, der må tages hensyn til alt det, der i de sidste halvtreds år har beriget arven hos det russiske folk og dem, der i Sovjetunionen er tilknyttet denne. Det må tilføjes, at de »patriarkalske« værdier kun har ringe chance for at appellere til ungdommen og kvinderne i vore dages Rusland. Selv i de mest alsidesliggende egne af landet, hvor tilknytningen til jorden er så stærk at myndighederne forsøger at »personliggøre« opdyrkningen af den, drømmer unge mennesker af i dag ikke så meget om at forevige eller forøge den begrænsede hjemmeøkonomi og hvad den medfører af fordele men også af byrder; i langt højere grad drømmer de om at tilegne sig en velanset profession og nyde godt af de faciliteter og »fritidsmuligheder«, der hører med til en tilværelse i byen.

Endelig og fremfor alt eksisterer Sovjetunionen. Den er en økonomisk, historisk, social og i stigende grad også kulturel virkelighed, hvor der gennem blandingsægteskaber har fundet en fantastisk sammenblanding af befolkningsgrupper sted, og hvor der er blevet skabt et nyt menneske med en sammensat personlighed hos hvem de »sovjetiske« kendetegn blandes med nationale særtræk, som er mere eller mindre udprægede. Det ville være lige så absurd at benægte denne virkelighed som at hævde, at de russiske, georgiske, uzbekiske, estiske o.s.v. kulturer ikke længere er »nationale« undertagen i formen, men »socialistiske«, sovjetiske i indholdet. Solsjenitsyn benægter ikke denne virkelighed. Han lukker simpelt hen øjnene for den.

Er det fordi det, når det kommer til stykket, kun er en »ideologisk« virkelighed? Under alle omstændigheder er Rusland en uløselig del af denne virkelighed, og med mindre Solsjenitsyns russocentrisme tager højde for *denne* dimension i nutidens Rusland, kan den ikke tilbyde noget, hvormed de ikke-russiske befolkninger i Sovjetunionen kan identificere sig. Solsjenitsyns svar på »civilisationens dødvande« er et dødvande bestående af et tilbageskridt til fortiden, som er ude af stand til at integrere og derved gennembryde de lag, som historien har afsat i menneskers måder at leve og tænke på. En tilbagevenden til det hellige Rusland kan muligvis tjene som tema

for en ny »kompensationens« poesi, men den kan ikke bidrage til at skabe nye sociale relationer i sovjetsamfundet i sidste fjerdedel af det tyvende århundrede.

IV

»Solsjenitsynaffæren« - det, at forfatteren er blevet forfulgt, landsforvist og anvendt som et politisk redskab - er afslørende på flere interessante måder.

Den har for det første afsløret de sovjetiske ledeses sårbarhed over for en kritik, hvis anakronistiske karakter og fuldstændige mangel på indflydelse i den sovjetiske befolkning de har fundet behag i at understrege; men dette har de gjort uden at bekymre sig om den selvmodsigelse, der lå i, at det de sagde logisk måtte indebære, at den pågældende kritik ikke kunne være »undergravende«. Den har endvidere afsløret den hensynsløshed og skamløshed i visse politiske kredse i Vesten og i medierne, der har gjort forfatteren (med dennes billigelse) til et brugsprodukt for en særlig vulgær form for antikommunisme. Endelig har affæren afsløret den forlegenhed, som en begivenhed af denne art til stadighed stiller venstrefløjen i de vestlige lande i - hvilket naturligvis især gælder de kommunistiske partier, der er tilknyttet Sovjetunionen.

Solsjenitsyn kan uden tvivl takke forfatterunionen og embedsmændene i KGB og SUKP for en stor del af sit internationale publikum og for sit ry som »menneskehedens samvittighed«. Uanset hvor stort hans talent og personlige mod end måtte være, så er de dog ikke tilstrækkelige til at forklare dette. Skønt Solsjenitsyns landsforvisning kan synes at være den klogest tænkelige handling blandt flere onder, når man tager affærens politiske efterdønninger i betragtning, har den ikke desto mindre i høj grad skadet Sovjetunionens prestige især i intellektuelle kredse og blandt sympatisk indstillede progressive kræfter. Det er sandt, at Sovjetunionens ledere i dag er betydelig mere optaget af at skaffe sig økonomiske forbundsfæller og handelspartnere blandt verdenskapitalismens mest repræsentative og stærke kræfter, end de er af at udvikle en seriøs og nødvendigvis kritisk dialog med sympatisører eller potentielle allierede på den internationale venstrefløj. Ingen kan længere nære tvivl om, at et stabilt gaullistisk eller post-gaullistisk Frankrig er mere velkommen i Moskva end et Frankrig, der begiver sig ud på en ukontrollabel socialismes farefulde vej. Men hvad er det, der tvinger de sovjetiske ledere til at løbe en sådan risiko med deres egne genstridige intellektuelle, at deres socialistiske »image« beskadiges alvorligt?

Det mest almindelige svar er, at de forfattere, der kritiserer systemet - og her især Solsjenitsyn - ville vinde stor indflydelse i en situation, hvor herskerne kastede noget af den ideologiske ballast overbord. I de snævre kredse, hvor Solsjenitsyns værker har været i omløb i nogle år, har de da også øvet en betragtelig indflydelse. »Man vil fra nu af ikke længere kunne skrive eller tænke, som om han ikke eksisterede, « siger unge sovjetiske intellektuelle, som ikke desto mindre næppe vil erklære sig enig i de teser, der fremsættes i *Åbent brev til de sovjetiske ledere*. Selv om Solsjenitsyns fremragende skrivemåde betyder meget, er den ikke tilstrækkelig til at forklare en sådan holdning hos publikum. Læserne er på en betydningsfuld måde blevet inddraget i den verden, der skildres i værkerne.

Forfatterinden Lydia Chukovskaja har til Solsjenitsyn skrevet: »Takket være Dem har de stumme genvundet deres evne til at tale. Jeg kender ingen forfatter, som har været mere ivrigt afventet og som er mere uundværlig, end De er. Der hvor ordet stadig er levende er fremtiden sikker. Deres bitre bøger på én gang sårer og helbreder vor sjæl. De har givet den russiske litteratur sin respekt-indgydende styrke tilbage.« Selv læsere, der står Solsjenitsyns idéer fjernt, vil erklære sig enig i dette. Der er ikke mangel på talentfulde forfattere i Sovjetunionen. De fleste skriver noget til »skrivebords-skuffen« eller noget, der cirkulerer i *samizdat*-form. Der udgives også nogle meget værdifulde bøger på normal vis uden at få det anstrøg af skandale, som tiltrækker den alt for selektive verdenspresse. Alt dette er sandt nok. Men der er ingen, der som Solsjenitsyn så fuldstændigt har befriet sig for »det æsopiske sprog« og fundet et så autentisk og dybsindigt udtryk for den tragedie, der har naget mange sovjetborgeres samvittighed siden deres tilbagevenden fra lejrene. Er det kun et mindretal, der er tale om? Det kan ikke nægtes. De antistalinistiske intellektuelle og »afvigerne« erkender deres isolation. Chukovskaja skriver, at »en lydtæt mur blev metodisk og hadefuldt opbygget af magthaverne mellem skaberne af åndelige værdier og de mennesker, for hvem disse værdier var blevet skabt; og denne mur er blevet gjort tykkere....«

Men at denne mur passes så omhyggeligt, viser det ikke netop, at lederne frygter en udbredelse af undergravende tanker?

Det er her ikke et spørgsmål om, hvorvidt Solsjenitsyns politiske idéer ville finde bred offentlig opbakning, hvis de fik lov at cirkulere frit. Noget sådant er nemlig tvivlsomt. Ikke fordi der ikke eksisterer en frugtbar jordbund for tilbageskuende og slavofile tanker - med eller uden Solsjenitsyn. Men de teknokratisk-liberale ideologier øver en større tiltrækning blandt unge intellektuelle. Og dertil

kommer, at de brede massers tilknytning til oktoberrevolutionens erobringer, til regimets sociale og kulturelle resultater, og deres tilknytning til det velkendte i den kollektive besiddelse af produktionsmidlerne, er tilstrækkelig rodfæstet til at gøre det usandsynligt, at nogen som helst form for »anti-sovjetisme« i ordets snævre betydning skulle kunne vinde udbredelse. Hvad størstedelen af befolkningen og de yngre generationer angår, synes antistalinismen i sig selv ikke at være den opfattelse lederne behøver at nære den største frygt for.

Problemet er snarere, at et hvilket som helst brud, uanset hvor begrænset eller diskutabelt det måtte være, på monoopolet på tanker og oplysninger indebærer en fare for skæbnesvangre konsekvenser for den etablerede ordens stabilitet. En åben diskussion om stalinismen og om aktuelle politiske problemer - en sådan debat kunne tage sit udgangspunkt hos eksempelvis Sakharov og Solsjenitsyn, men den ville højst sandsynlig hurtigt blive langt mere vidtrækkende - en sådan diskussion ville få et uventet kritisk potentiel i landet til at komme til udtryk. I denne henseende er de »afvigende« mindretals agitation ikke den eneste faktor, der bør tages i betragtning. Diskussioner inden for partiet i den senere tid om ledelsesformer, blandt kollektivbønder om forsøg med »kollektivbønders råd« og inden for fagforeningsorganisationerne om bedriftsrådernes kompetence, afspejler tilstedeværelsen af sociale bevægelser, der går ind for en demokratisering af samfundsmaskineriet. Ganske vist kan disse næppe synlige »bevægelser« forekomme at være meget fjernt fra afvigergruppernes krav og problemer. Endvidere har sidstnævnte en tilbøjelighed til en lammende pessimisme, når det gælder udsigterne til forandring inden for den umiddelbare eller overskuelige fremtid. Denne pessimisme og politiske håbløshed afspejles blandt andet i trangen til at emigrere. »Afrejsens atmosfære« er blevet fremherskende inden for visse intellektuelle kredse, og jøderne er i høj grad kommet til at danne forbillede på dette punkt. Visse russiske forfattere eller videnskabsmænd, der ikke har noget »nyt fædreland« at tilslutte sig, fristes også af udsigten til at emigrere, og myndighederne er ikke altid utilbøjelige til at efterkomme deres ønsker...

På den anden side fortsætter Roy Medvedev med at fremføre det synspunkt, at en bevægelse i retning af en demokratisering af det sovjetiske samfund kun kan udvikles på initiativ oppefra.

I USSR hænger »ordenes særlige magt« naturligvis sammen med forhold, der ikke er kendt i Vesten. I denne forbindelse kan man tænke på den russiske litteraturs moralske og messianske traditioner. Og endvidere den »erstatning« for en politisk debat, som kan

udgøres af en roman eller et digt (og den kollektive fejren af sådanne værker ved lyrikarrangementer, møder mellem forfattere og deres publikum o.s.v.) i et land, hvor den offentlige mening savner adækvate udtryksmuligheder i aviser og gennem institutioner. Men denne ordenes eller i hvert fald idéernes magt er også et resultat af de kulturelle fremskridt og af visse ændringer, der foregår i det sovjetiske samfund. I et »videokrati« tillægges skabere af idéer og altså forfattere traditionelt en vigtig offentlig opgave. Der er dannet og dannes til stadighed et meget stort publikum til at forbruge regimets kulturelle værdier, der varierer meget i kvalitet. Der er en fantastisk videbegærlighed. Dette bevidnedes for nylig af Marc Chagall, da han vendte hjem fra sit første besøg i Sovjetunionen siden 1922: »Intet sted i verden har vi set en sådan kærlighed til læsningen og kunsten. På trods af det allestedsnærværende fjernsyn går alle rundt med bøger, og de læser i parkerne, i de offentlige anlæg og i undergrundsbanen. De skulle se og mærke, hvordan de kan lytte til musik.... En sådan tiltrækning til og respekt for kulturen er simpelthen fantastisk og overvældende.« Endvidere har fremskridtet inden for undervisningen og forandringerne i de måder, hvorpå arbejderklassen styrkes og optrænes, samt etableringen af et nyt livsmønster i byerne og moderniseringen af landområderne i løbet af det sidste tiår alle bevirket, at nye adfærdsformer og nye behov er dukket op, og ingen seriøs analyse af det sovjetiske samfund i dag kan overse disse forhold.

Inden for de intellektuelle kredse, der er mest følsomme over for moralske og politiske spørgsmål, er man også nødt til at tage den desillusionering i betragtning, der fulgte efter afbrydelsen af »afstaliniseringen« og som kulminerede på plenarmødet i april 1968 (der gav signalet til en omfattende indenlandsk kampagne af profylaktisk-ideologisk art) og med interventionen i Tjsekoslovakiet i august samme år. Den politiske *samizdat* kom ikke rigtig i gang før efter 1964. På det tidspunkt udvikledes den antistalinistiske kritik stadigvæk hovedsagelig inden for rammerne af de idéer, der var blevet udtrykt på SUKP's 20. og 22. partikongres (1961). Derefter, og især efter 1968, cirkulerede de mest radikale og åbenlyse antikommunistiske dokumenter i stort antal. Efterhånden som denne intellektuelle modning skred frem, var det uundgåeligt, at der blev rejst tvivl om Lenin og bolsjevismen. Hos nogle antog denne kritik næsten uundgåeligt form af en systematisk billedstorm. Solsjenitsyns tanker svarede således til en omfattende strømning og var ikke begrænset til ham selv.

Skal denne strømning betragtes som en »reaktionær« bevægelse? Det er uden tvivl sådan, som Pierre Daix siger, nemlig at disse

spørgsmål »stammer fra vores verden, fra vores samfund«. De gamle bolsjevikker, anarkister og kristne, som fik en fælles skæbne i Stalins lejr, er mindre optaget af deres indbyrdes forskelle end af hvad der gør dem forskellige fra dem, der tidligere holdt dem i fangenskab og pinte dem. Den kommunistiske forfatter Alexander Tvardovskij, historikeren Roy Medvedev (der indtil for nylig var medlem af SUKP) og selv general Grigorenko, der er berømt for sin radikale neo-bolsjevisme, står i Sovjetunionens politiske spektrum nærmere den »reaktionære« Solsjenitsyn end de »progressive« kræfter indenfor partiets ledelse og KGB. Det er vanskeligt at opstille en typologi ud fra vestlige kriterier for »højreorienterede« og »venstreorienterede« inden for de opportunistiske retninger. Det, der er prioriteret højest, kampen for tanke- og ytringsfrihed, går nemlig på tværs af alle filosofiske forskelle. Men disse forskelle eksisterer ikke desto mindre, og de bliver stadig tydeligere. Et åndsliv, som havde været lammet men ikke helt udslukt af mere end fyrre års monolitisk styre, er ved at genopstå omkring to eller tre ideologiske akser - en liberal vestligt orienteret retning, en russofil kristendom og socialismen.

Den »marxisme« Solsjenitsyn så brutalt angriber, og som han kalder »økonomisk-mekanisk« er tydeligvis en marxismeleninisme, der er blevet udvandet af den officielt anerkendte form, hvori den præsenteres; endvidere har denne i de sidste halvtreds år været afskåret fra enhver levende marxistisk tradition; i et land hvor selv Rosa Luxemburgs værker stadigvæk »censureres«, kan der selvfølgelig ikke være tale om at udgive Lukacs, Gramsci, Lefebvre, Mandel, Marcus, Gorz o.s.v. I Sovjetunionen er marxismen blevet udvandet i en sådan grad, at den ikke længere udvikles, og den kan heller ikke længere komme til en forståelse af de andre systemer og retninger, der har udgjort den vestlige kulturarv inden for det sidste halve århundrede: sociologien, økonomien, psykologien, psykoanalysen o.s.v.

Fattigdommen i den sociale tænkning og den officielle marxisme (eller hvad der overhovedet kendes til marxismen) kan ikke undgå at påvirke den oppositionistiske tænkning. I sammenligning med den intellektuelle rigdom, der gik forud for og som markerede den socialistiske bevægelses genfødsel i Tjsekkoslovakiet, kan den moralistiske protestform, der er dukket op i Sovjetunionen, kun virke skuffende. Og dog er denne et resultat af en enestående erfaring, og den udgør et måske nødvendigt element i »bevidsthedens genopvågningen.«

Under alle omstændigheder vil Solsjenitsyns politiske tænkning ikke få os til at frakende marxismen en chance for at erkende sin

nødvendige rolle i den kritiske analyse af sovjetsamfundet, som de sovjetiske marxister må udvikle. Det var sikkert ment som en spøg, da udgiveren af *Gulag Øhavet*, Nikita Struve, i et fremtrædende dagblad i Bruxelles forsikrede os om, at Solsjenitsyns værker retter »et næsten dødbringende slag« mod marxismen-leninismen.⁸⁵

Medens denne udtalelse, dersom den ikke var ment som en vittighed, må få os til at betvivle skarpsindigheden hos den, der fremsatte den, så siger den dog også en hel del om et af aspekterne i den politiske kampagne, som Solsjenitsyn uheldigvis er blevet kastebold for. I den vestlige verden, der for tiden er indblandet i den øst-vestlige tilnærmelses dialektik, er det givet, at antisovjetismen ikke blot skyldes en nostalgisk holdning hos nogle mennesker, for hvem den kolde krig aldrig er blevet afsluttet, men også skyldes netop tilnærmelsens dialektik, hvor et samarbejde ikke udelukker modsætninger mellem de to systemer. Men i en mangfoldighed af kriser er det fremfor alt antisocialismen, antimarxismen, der er skyld i, at visse vidnesbyrd udnyttes på en ofte helt vanvittig måde.

I Vesten fortsætter venstrefløjens og især de kommunistiske partiers holdning med at blotte sig for en sådan udnyttelse. Jeg tænker her ikke blot på en Georges Marchais' ukloge reaktioner eller på adskillige kommunistiske partiblade (især i Frankrig og Østrig) og deres aktive deltagelse i den bagvaskelseskampagne, der rettedes mod Solsjenitsyn i forbindelse med Vlasov-affæren. I de mest liberale reaktioner - der naturligvis bør hilses velkommen - er der tale om et gennemført snæversyn. Således forarges folk, når de opdager, at Solsjenitsyn ikke er »socialist«, samtidig med at man over for de »sovjetiske kammerater« gør gældende, at de burde have udgivet hans skrifter, så at man bedre havde kunnet kritisere ham. Det er indlysende, at dette snæversyn kun er muligt for såvidt som »tilfældet Solsjenitsyn« behandles uafhængigt af de historiske og politiske realiteter, der har givet anledning til det. Hvis man studerer disse realiteter, kan man ikke undgå at indse, at antisocialismen er en yderst tænkelig holdning blandt sovjetiske intellektuelle i 1974, og at en »fri diskussion« om Solsjenitsyn i USSR ikke hører til de »valgmuligheder«, der står åbne for lederne inden for rammerne af det nuværende politiske system i landet. Fremfor alt minder Solsjenitsyns vidnesbyrd og den bedrøvelige »affære«, der har taget dette vidnesbyrd i besiddelse, venstrefløjen i Vesten om nogle opgaver, som ikke gøres mindre påtrængende af andre begivenheder: en kritisk, marxistisk analyse af de sovjetiske erfaringer; en kritisk gennemtænkning af de forbindelser (og i KP'ernes tilfælde det underordningsforhold), der hersker mellem arbejderbevægelsen og Sovjetunionens ledelse, samt behovet for at bygge »bro-

er« mellem de progressive kræfter i øst og vest med henblik på at genoptage en dialog, der alt for længe har været afbrudt og som givetvis er tyngt af alvorlige misforståelser.

Oversat fra engelsk af John Svendsen

Jean-Marie Chauvier (f. 1941), socialvidenskabelige studier i DDR; ophold i Sovjetunionen 1964-69 som korrespondent for det belgiske kommunistpartis hovedorgan; journalist, medlem af det belgiske kommunistparti.

Noter

1. En roman, hvori flere stemmer taler og hvor forfatteren diskret blander sig i personernes diskussioner.
2. *Gulag* er sammensat af forbogstaverne i den russiske betegnelse for »hovedstyrelsen for arbejdslejrene« under Stalin.
3. Stilet til Sovjetunionens ledere og dateret 5. september 1973, men skrevet et halvt år tidligere. Udgivet i februar 1974 af YMCA Press; dansk oversættelse ved Peter Marslew, København, 1974.
4. Georg Lukacs, *Solsjenitsyn*; København, 1971.
5. Pierre Daix, *Ce que je sais de Soljénitsyne*; Paris, 1973.
6. Jfr. V. Chalanov (Sjlanov), *Article 58*; Paris, 1969, og E.S. Ginzburg, *Into the Whirlwind*; London, 1967.
7. Jfr. *En dag i Ivan Denisovitjs liv*; dansk oversættelse ved Edith Frey, København, 1971 (1963), p. 154.
8. *ibid.*, p. 11.
9. *ibid.*, p. 36.
10. »Matrjonas gård« i Alexander Solsjenitsyn, *For sagens skyld og andre noveller*; dansk oversættelse ved Edith Frey, Ole Husted Jensen og Samuel Rachlin; København, 1971, p. 52.
11. »For sagens skyld«, *ibid.*, p. 181.
12. *ibid.*, p. 174.
13. *ibid.*, pp. 181 f.
14. *ibid.*, p. 186.
15. *Kræftafdelingen*, 2. del; dansk oversættelse ved Ole Husted Jensen; København, 1971, p. 147.
16. *ibid.*, pp. 188 ff.
17. Forfatteren besluttede at udgive værket, der oprindeligt var påtænkt først at skulle udkomme efter hans død, efter at manuskriptet var blevet beslaglagt hos en kvinde i Leningrad, der i begyndelsen af september 1973 begik selvmord efter at have været i forhør hos KGB.

18. »Nobelpristalen« i *Åbent brev til de sovjetiske ledere*; dansk oversættelse ved Peter Marslew, København, 1974, p. 13.
19. »*August Chetyrnadtsatogo*« *chitayut na rodine* (en oversigt over sovjetiske læsere reaktioner på *August 1914*, udgivet i Paris af YMCA Press).
20. Først i halvtredserne oversteg Sovjetunionens kornhøst og kvægbestand de tal, som Rusland kunne prale med i 1913.
21. *August 1914*, 2. del; på dansk ved Ole Husted Jensen; København, 1972, p. 270.
22. *ibid.*, p. 90.
23. *ibid.*, p. 275.
24. *ibid.*, p. 277. De sorte hundreder var en terroristorganisation på den yderste højrefløj, der især blev berygtet for jødepogromer. Hvad der sigtes til med udtrykket »de røde hundreder« turde således sige sig selv.
25. *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, p. 32.
26. Citeret fra Michel Heller, *Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique*; Paris, 1974, p. 103.
27. *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, p. 79.
28. *ibid.*, p. 25.
29. *ibid.*, p. 83.
30. *August 1914*, 2. del, p. 274.
31. *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, pp. 23. f.
32. *ibid.*, p. 24.
33. *ibid.*, p. 41.
34. N. Berdyayev, *The Realm of Spirit and the Realm of Caesar*; London, 1952, pp. 18 f.
35. »Letter to Three Students«, oktober 1967, i *Solzhenitsyn: A Documentary Record*, ed. L. Labeledz; London, 1972, p. 151.
36. *ibid.*
37. *August 1914*, 2. del, p. 95.
38. *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, p. 64.
39. *ibid.*, pp. 85 f., 90.
40. *A Lenten Letter to Pimen, Patriarch of All Russia*; engelsk oversættelse, Minneapolis, 1972.
41. *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, p. 85. Solsjenitsyn hentyder til Skt. Sergius af Radonezh, der døde i 1391 - grundlæggeren af det berømte Troitsk-kloster, som spillede en fremtrædende rolle ved samlingen af russerne til modstand mod den mongolske undertrykkelse, hvilket Solsjenitsyn mindes i sin fortælling »Zakhar-Kalita«, endvidere hentydes der til Skt. Nilaus of Sora, som døde i 1508 - en asket, der bekæmpede korrupsionen og verdsligheden inden for kirken.
42. Berdyayev, *op. cit.*, og *The Origin of Russian Communism*; London, 1937.
43. Det samme forhold og den samme følsomhed udtrykkes i Tarkovskijs film *Andrej Rubijov* om en stor russisk maler fra det 15. århundrede, der var munk i Skt. Sergius' kloster.
44. Men denne ateistiske propaganda må sommetider bekæmpe en religiøsitet, der ikke er mindre »tilbagestående« og »afsindig«: en antropomorf gudsopfattelse og en obskurantistisk sekterisk adfærd såsom vægring ved at opfylde hygiejne-normer eller at deltage i tvungen undervisning.

45. *A Lenten Letter to Pimen, Patriarch of All Russia*. (note 40).
46. *Cahiers Marxistes*; Bruxelles, maj 1974.
47. »August chetyrnadtsatogo« chitayut na rodine. (note 19).
48. *August 1914*, 2. del; p. 95.
49. *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, p. 21.
50. *ibid.*, p. 30.
51. *ibid.*, p. 51.
52. *ibid.*, pp. 54 ff.
53. A.S. Sakharov, *Thoughts on Progress, Peaceful Coexistence and Intellectual Freedom*; London, 1968; Roy Medvedev, *De la Démocratie socialiste*; M. Sjolohov, tale ved den 23. partikongres.
54. *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, pp. 69 ff.
55. *Gulag Øhavet*, kap. 2 og 7.
56. Michel Heller, *op. cit.*
57. Isaac Deutscher, *The Prophet Armed*; London, 1954, p. 499.
58. Heller, *op. cit.*
59. Trotskij, tale ved den 3. al-russiske fagforeningskongres, citeret efter Deutscher, *op. cit.*, p. 501.
60. Heller, *op. cit.*, p. 23.
61. Marcel Liebman, *The Russian Revolution*; London, 1970 og *Le Léninisme sous Lénine*, bd. 2, Paris, 1973, citerer Victor Serge, J.L.H. Keep, F. Kaplan, Boris Souvarine, m.fl.; tillige E.H. Carr, *A History of Soviet Russia: The Bolshevik Revolution, 1917-23*; bd. I, London, 1950.
62. Roy Medvedev, *Let History Judge*; London, 1972, pp. 261 f.
63. Deutscher, *op. cit.*, pp. 338 f.
64. Medvedev, *Let History Judge*, p. 391.
65. Heller, *op. cit.*
66. Om dette emne, se Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle*; London, 1969, og *Le Testament de Varga* (med forord af Roger Garaudy), Paris, 1970.
67. Udgivet i *Vestnik russkogo studencheskogo khristianskogo dvizhenija* (tidsskrift for Russian Students' Christian Action), nr. 98; Paris og New York, april 1970.
68. Lenin, *Polnoje sobranie sochinenija* (Samlede værker) bd. 45, 1964, p. 191. Udtrykket optræder i et brev til Kursky, dateret 17. maj, 1922. Brevet er udeladt i *Collected Works*, 4. udgave, eng. overs., bd. 42; jfr. p. 419 og note 477.
69. Liebman *Le Léninisme sous Lénine*, bd. 2, p. 163.
70. I sine sidste skrifter erklærede Lenin sig direkte modstander af at fremskynde den socialistiske proces og tilhænger af en *gradvis* kollektivisering af landbruget.
71. By i Vietnam, der under Tet-offensiven i februar 1968 blev bombarderet af Den nationale Befrielsesfront. Hué blev under denne offensiv kortvarigt *besat* af kommunistiske styrker, og det forlyder, at der efter de sydvietnamesiske styrkers tilbageerobring af byen blev fundet omkring tusind lig begravet i massegrave?
72. Brev til Oslo-avisen *Aftenposten*, 5. september, 1973, hvori akademimedlemmet Sakharov nomineres til Nobels fredspris. Engelsk oversættelse i *Index*, vinteren 1973, pp. 47 ff.

73. Se Wilhelm Reich, *The Sexual Revolution*; London, 1969 og A.S. Makarenko, *The Road to Life: An Epic of Education*; Moskva, 1951 *Vejen til livet*; København 1974⁷.
74. Først udgivet i *Pravda*, 20. januar, 1929 sic!⁷; *Collected Works*, 4. udg., eng. øvers., bd. 26 (1964), pp. 404-15.
75. Heller, op. cit.
76. J.-M. Chauvier, »Controle ouvrier et 'autogestion sauvage' en Russie (1917-1921)«; *Revue des Pays de l'Est*, nr. 1, Bruxelles, 1973.
77. Adam B. Ulam, *Lenin and the Bolsheviks*; London, 1966, pp. 433 ff.
78. En skitse af en sådan historisk fremstilling findes i Medvedev, *Let History Judge*.
79. Trotskij, *Their Morals and Ours* (1938); London, 1968, p. 30.
80. *ibid.*, p. 32.
81. *ibid.*, pp. 43 f.
82. *ibid.*, p. 45.
83. *Åbent brev til de sovjetiske ledere*, p. 64.
84. Pugachev, Stenka Razin og de store bondeoprørs Rusland er ikke mindre »traditionelt« end de gammeltroendes.
85. Interview i *Le Soir*, 22. marts, 1974.